

Telegraful Român

Anul 164 • nr. 29-32

1 și 15 august 2016

• TIPARUL ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ •

«FOAIA DIECEZANĂ» de la Caransebeș Continuarea tradiției publicistice a Bisericii și nevoia de înnoire

În anul acesta, 2016, se împlinesc 130 de ani de la prima apariție a «Foi Diecezană», „periodicul de cultură și spiritualitate editat de Episcopia Caransebeșului, organ bisericesc, școliar, economic și literar”, care a avut, de-a lungul vremii, o contribuție importantă la întreținerea și cultivarea vieții spirituale, la apărarea Bisericii strămoșești, a Școlii românești și a ființei naționale a românilor din Banat.

Acum, la moment aniversar, ne aplecăm cu evlavie și sfântă emoție asupra unor importante evenimente din istoria bisericească a românilor din părțile Ardealului și Banatului, pentru a evoca rolul deosebit al acestui periodic, continuator al tradiției publicistice a Bisericii și împlinitor al nevoii de înnoire a vieții spirituale a credincioșilor.

După evenimentul istoric din decembrie 1864, de reînființare a vechii Mitropolii a Ardealului, Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului, a reușit să restaureze Episcopia Caransebeșului, un an mai târziu, în anul 1865, instalându-l ca episcop pe colaboratorul său apropiat, Ioan Popasu (1865-1889), protopopul Brașovului. Printr-o activitate prodigioasă ca prim ierarh, deschizător de drum, Episcopul Ioan Popasu a înființat la Caransebeș un Institut Teologic-Pedagogic, o tipografie eparhială și, în 1886, Foia Diecezană, a cărei apariție o comemorăm astăzi, la 130 de ani. După moartea acestuia, a fost ales episcop de Caransebeș cel mai apropiat ucenic și vicar al Sfântului Ierarh Andrei Șaguna, Nicolae Popea (1889-1908), care a devenit membru al Academiei Române. Filiera șaguniană a scaunului de la Caransebeș va continua prin episcopul Miron Cristea (1910-1919), cel care va deveni primul Patriarh al României.

Se continuă, apoi, șirul ierarhilor de Caransebeș cu primul bănațean, Dr. Iosif Bădescu (1920-1933), consilierul eparhial, urmat de arhimandritul Dr. Vasile Lăzărescu (1933-1940), care a ajuns Mitropolitul Banatului. În scaunul rămas vacant la Caransebeș a fost ales Veniamin Nistor (1940-1949), care și-a încetat activitatea pastoral-misionară în urma desființării de către statul comunist, în februarie 1949, a Eparhiei Caransebeșului, retrăgându-se la Catedrala Reîntregirii din Alba Iulia, până la trecerea sa la cele veșnice.

După 45 de ani de așteptare, în anul 1994, Episcopia Caransebeșului a fost reactivată și a fost numit ca restaurator fostul episcop de Alba Iulia, Emilian Bîrdaș, care, după aproape 2 ani, în 1996, a trecut la Domnul.

Prin rânduiala lui Dumnezeu, în același an, am fost chemat de la catedra universitară șaguniană la această înaltă slujire arhierescă, ca al optulea ierarh, în scaunul vacant al Caransebeșului, fiind hirotonit și instalat la 11 august 1996, în vechea catedrală „Sfântul Gheorghe”, de către vrednicii de pomenire, mitropoliții Antonie al Ardealului și Nicolae al Banatului. Mi-am încheiat activitatea

la Caransebeș după 9 ani și 3 luni, la 13 noiembrie 2005, când am fost instalat Mitropolit al Ardealului.

În 26 februarie 2006 a fost instalat actualul episcop al Caransebeșului, Preasfințitul Lucian Mic.

Între prioritățile activității noastre liturgice, pastoral-misionare, administrativ-gospodărești și culturale, în perioada celor peste nouă ani de la Caransebeș, s-a aflat și publicația Foia Diecezană, care își reluase apariția cu doi ani mai înainte. Cu toate greutățile inerente ale unui nou început, fără tipografie proprie și cu resurse materiale limitate, publicația eparhială și-a continuat activitatea, răspunzând cerințelor pastoral-misionare actuale și menținându-și valoarea ei din trecut.

Încă de la prima apariție – din anul 1886 – după modelul Telegrafului Român de la Sibiu, Foia Diecezană și-a împlinit o sfântă chemare, pentru o adevărată lucrare de slujire mărturisitoare, devenind o conștiință a Bisericii Ortodoxe din Banat. Valoarea publicației eparhiale a fost sporită continuu prin cei 12 redactori ai ei, până în 1949, dintre care putem aminti pe cunoscuții: Petru Barbu (1892-1908), Iosif Iuliu Olariu (1908-1917), Vasile Lochița (1919-1921), Episcopul Iosif Traian Bădescu (1921-1923), Nicolae Corneanu (1927-1944), Marcu Bănescu (1944) și Zeno Munteanu, până în 1949.

După reluarea apariției ei, Foia Diecezană a avut 4 redactori: Pr. Prot. Dr. Vasile Petrica (1995-1997), Pr. Ioan Petraș (1998-2000), vicar eparhial, Pr. Dr. Daniel Aron Alic (2001-2002 și 2006-2011), secretar eparhial și consilier cultural, și Pr. Consilier Liviu Anghel (2003-2005).

Pentru mine, ca ierarh al Caransebeșului, Foia Diecezană mi-a fost de mare folos în susținerea și împlinirea activității liturgice și sacramentale, pastoral-misionare și culturale. La conducerea ei, în calitate de redactor, se afla Părintele Dr. Vasile Petrica, protopopul Reșiței și conferențiar la Facultatea de Teologie din Caransebeș, din cadrul Universității „Eftimie Murgu” din Reșița. Sfinția Sa și-a împlinit misiunea cu fidelitate față de ierarh și eparhie, cu profesionalism teologic și literar. Ca unul care a fost membru în colectivul de redacție al revistei „Învieră” a Mitropoliei Banatului, avea experiența necesară de a conduce și edita publicația cu succes. De la început, ca redactor, a stabilit câteva titluri de rubrici noi ale acestei publicații, precum: „Religia în perimetrul vieții”, „Cuvântul tipărit”, „Atitudini” etc.

Editorialul acestei publicații, rezervat în general ierarhului, a oferit constant preoților și credincioșilor noștri cunoștințe despre istoria Sfintei Liturghii, despre Sfintele Taine ale Bisericii și despre alte rânduiele liturgice, probleme pastoral-misionare, precum și scrisorile pastorale cu ocazia marilor sărbători.

O susținere constantă am avut prin această publicație în edificarea noii catedrale, al cărui plan îl făcuse înaintașul

(continuare în p. 2)

† LAURENȚIU,
Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului

Tiparul în Biserica Ortodoxă Română

Pr. Prof. Dr.
MIRCEA PĂCURARIU

Anul 2016 a fost declarat de Sfântul Sinod al Bisericii noastre ca an omagial al educației creștine ortodoxe, dar și ca an comemorativ al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul și al tipografiilor bisericești. Așa se explică apariția lucrării „Tiparul în Biserica Ortodoxă Română”: ca un omagiu postum adus, în primul rând, celui mai strălucit îndrumător al tipografiilor de la noi, Sf. Ierarh Antim, dar și ca un omagiu adus celor care au ostenit în decursul a peste cinci secole să lase în urma lor cărți de spiritualitate ortodoxă sau de valoare culturală și artistică. N-a fost o muncă ușoară, pentru că până în prezent nu avem o lucrare de sinteză care să înfățișeze întreaga lucrare editorială promovată de Biserică. Dacă pentru cultura românească medievală și cea modernă avem două lucrări bibliografice reprezentative care prezintă întreaga ei desfășurare pe parcursul acestor cinci secole, pentru cartea bisericească din ultimele două secole nu avem o astfel de lucrare. Din aceste motive, ne-am străduit să înlăturăm această lacună. Nu știm dacă am reușit pe deplin.

Am pus în lumină, peste tot, rolul domnitorilor și al marilor ierarhi cărturari în sprijinirea tiparului românesc, dar am consemnat și numele meșterilor tipografi, acolo unde acestea erau trecute în foile de titlu ale cărților tipărite de ei. Se înțelege că numele celor mai mulți au rămas necunoscute, ale celor care lucrau „în anonim”, ca zețari, ca drugari, ca mașiniști, ca ucenici în tipografiile noastre bisericești. Îi pomenim cu recunoștință pe toți, în acest an, ca pe unii care au contribuit, prin munca lor, la cunoașterea culturii noastre bisericești. Am adăugat o sută de ilustrații, de la începuturile tiparului și până în zilele noastre, pentru a se înțelege și mai bine evoluția lui pe pământ românesc.

(continuare în p. 2)

Din cuprins:

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Moldoveanu

Tiparnițe românești pentru greci în

Moldova | pagina 4

Pr. Dr. Laurențiu Rădoi

Activitatea Sf. Ierarh Antim Ivireanul în

tiparnița de la Râmnic | pagina 6

Pr. prof. dr. Ion Vicovan

Tiparnița de la Mănăstirea

Neamț | pagina 10

Tiparul în Biserica Ortodoxă Română

(urmăre din p. 1)

În țările românești medievale, s-au tipărit cărți abia după anul 1508, când apare *Liturgierul* slavon al ieromonahului Macarie la mănăstirea Dealu de lângă Târgoviște. Trecuse mai bine de o jumătate de secol de la inventarea tiparului de către Johann Gutenberg, în jurul anului 1455. Cu alte cuvinte, în țările noastre nu s-au tipărit „incunabile”, deci cărți imprimate între anii 1455 și 1500. Cu toate acestea, se cunosc câteva lucrări scrise de oameni de carte originari din Transilvania, ale căror lucrări au văzut lumina tiparului în Apusul Europei înainte de anul 1500 (Gheorghe din Romos de lângă Orăștie, autorul unei cărți în limba latină despre turci, tipărită în 1482, sau un preot Pelbartus din Timișoara, care a tipărit o carte de predici în limba latină la Nürnberg, în 1498).

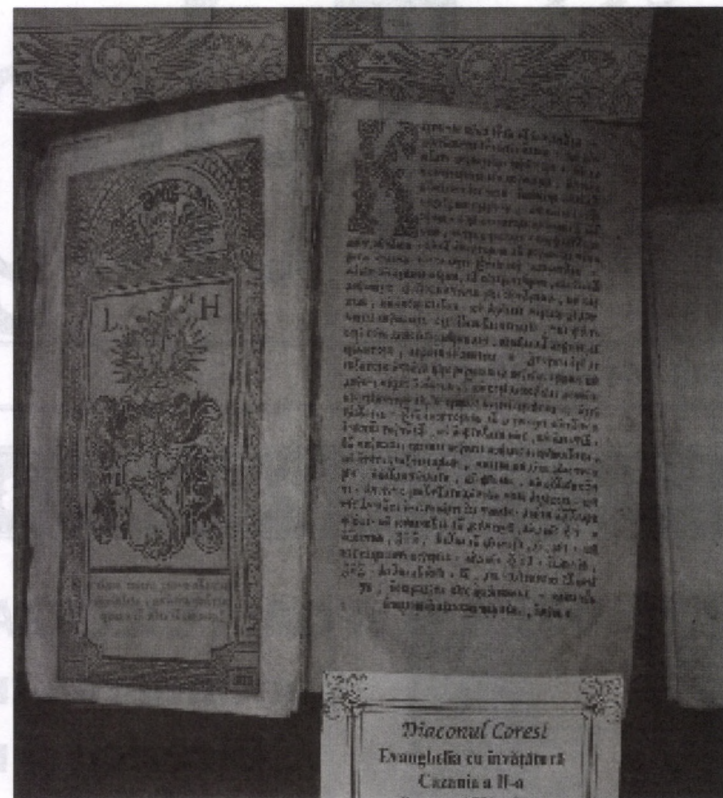
Dacă n-a existat nicio tipografie pe pământ românesc în perioada incunabilelor, în Țara Românească, dar mai ales în Moldova au existat adevărate „centre” de copiere a unor manuscrise liturgice sau a unor opere patristice și postpatristice, ale căror manuscrise stau cu cinste alături de incunabilele din Apusul Europei.

După părerea unor slaviști, două dintre cele mai vechi manuscrise cu text slav s-ar fi scris pe pământ românesc prin secolul al XI-lea; este vorba de așa-numita *Savina Knige* și *Codex Suprasliensis* sau *Manuscrisul slav 682* din Biblioteca Academiei Române, scris prin secolul XI-XII, sau *Triodul-Penticostar* din secolul al XIII-lea, aflat azi în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului, și altele din secolul XV, între care cunoscutul *Tetraevanghel* al

Sfântului Nicodim de la Tismana din 1404-1405, se pare copiat la mănăstirea Prislop.

În timpul lui Alexandru cel Bun, în Moldova (1400-1432), a trăit la mănăstirea Neamț unul dintre cei mai renumiți caligrafi și miniaturisti de la noi, ieromonahul Gavril Uric, căruia îi aparțin în mod sigur 13 manuscrise slave copiate între anii 1424 și 1449, și altele a căror paternitate este discutabilă. Între acestea se numără *Tetraevanghelul* copiat la solicitarea doamnei Malina, soția lui Alexandru cel Bun, în 1429, cu text paralel slavon și grecesc, păstrat azi în Biblioteca Bodleiană din Oxford. În timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504), școlile de copisti-miniaturisti de la mănăstirile Neamț și Putna au ajuns la perioada lor de glorie, prin diaconul Teodor Mărișescu de la Neamț și ieromonahul Nicodim de la Putna, și alții. Acest Nicodim este cel care a copiat un *Tetraevanghel* pentru mănăstirea Humor, cea mai remarcabilă operă caligrafică și miniaturistică din epoca lui Ștefan cel Mare: scris pe pergament, cu frontispicii și chenare bogate, cu chipurile celor patru evangheliști, dar și cu portretul policrom al lui Ștefan cel Mare, în genunchi, oferind Evanghelia Sfintei Fecioare Maria, care stă pe tron cu Pruncul Iisus în brațe.

Școala moldoveană de caligrafi și miniaturisti a continuat și în secolul al XVI-lea, pentru ca să atingă din nou apogeul datorită mitropolitului Anastasie Crimca (1608-1617 și 1619-1629), cel care a creat o nouă școală de caligrafie și miniatură, la mănăstirea Dragomirna,

ctitoria sa, unde au fost copiate peste 25 de manuscrise, majoritatea fiind împodobite cu miniaturi.

În Țara Românească, numărul manuscriselor este mult redus în comparație cu Moldova. Au existat și aici școli de caligrafie, la mănăstirile Cozia, Bistrița, Tismana și altele.

Am prezentat succint aceste lucruri, pentru că manuscrisele slavone de la noi au precedat cărțile tipărite. Ele vor inspira pe meșterii tipografi de mai târziu, care și-au împodobit cărțile cu frontispicii și inițiale înflorate sau gravuri.

Manuscrisele noastre sunt o capodoperă a culturii românești medievale, care au pregătit calea cărții tipărite.

«FOAIA DIECEZANĂ» de la Caransebeș Continuarea tradiției publicistice a Bisericii și nevoia de înnoire

în numele preoților și al credincioșilor. Sunt edificatoare și apologetice, în acest sens, articolele alcătuite cu măiestria gazetărească cunoscută de către Părintelui Dr. Vasile Petrica, din rubrica „Atitudini”, cu titlul: „*Mentalități vechi în context nou*”, „*Perseverare diabolicum...*”, sau: „*După ce a mutilat biserica monument istoric, acum pozează în postura de ocrotitor al ei*”.

Și mare ne-a fost bucuria, trecând peste atâtea greutăți, să vedem catedrala cum se înalță de la un subsol funcțional, cu 150 de cripte, și urcă până la cupole. Le mulțumim tuturor celor care ne-au sprijinit, minunaților credincioși care și-au dorit acest sfânt locaș, dar mai ales *Preasfințitului Lucian*, actualul Episcop al Caransebeșului, care a încununat această măreață lucrare cu turle și cupole și cu cele necesare intrării ei în serviciul liturgic, fiind sfințită de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, înconjurat de un sobor de ierarhi, preoți și diaconi.

Foaia Diecezană a susținut, a motivat și a ajutat noua *Secție de Teologie-Istorie de la Caransebeș*, din cadrul *Universității „Eftimie Murgu” din Reșița*, pe care am înființat-o cu forțe locale, dar mai ales cu sprijinul unor mari istorici, profesori universitari, precum: *Domnul Prorector Dr. Nicolae Bocșan* și *Domnul Prof. Dr. Gheorghe Lazarovici*. Această școală academică de Teologie și Istorie a împlinit nevoile pastorale și didactice ale Eparhiei, dar și vocația istorică a intelectualilor Banatului de Munte.

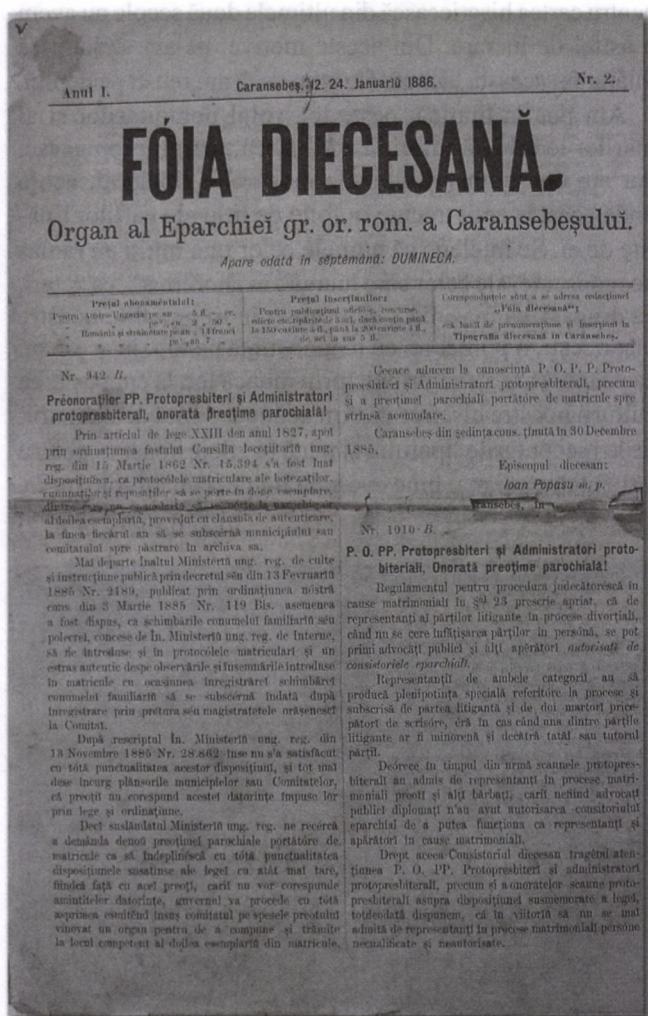
Ca publicație eparhială, *Foaia Diecezană* a zugrăvit și dinamizat continuu activitatea din cele patru *protopopiate*, susținând cu argumente practice înființarea *Protopopiatu-*

lui Băile Herculane, prin împărțirea în două a protopopiatului Caransebeș. A fost susținută, de asemenea, și viața spirituală din cele șase mănăstiri existente și din cele 18 noi *centre monahale*, care au dus la sporirea numărului călugărilor din eparhie. În paginile revistei au fost prezentate *sfințirile de biserici noi* sau restaurate și multe *hirotonii* ale tinerilor preoți și diacon, precum și toate sărbătorile locale din parohiile eparhiei.

În acest an, în care din inițiativa Preafericitului Părinte Patriarh Daniel ne aducem aminte de marii tipografi ai Bisericii noastre, îi includem în această misiune spirituală și culturală a Ortodoxiei Românești și pe ostenitorii *Foii Diecezane*, de peste timp.

Pentru tot ce s-a realizat din punct de vedere spiritual și cultural prin *Foia Diecezană* de la Caransebeș, mulțumim Bunului Dumnezeu și ostenitorilor acestei publicații, pomenind cu evlavie pe cei plecați la Domnul, ierarhi și redactori, și prețuind pe toți cei care au lucrat și continuă să împlinescă această muncă spirituală și culturală în ogorul Bisericii străbune.

Adăugăm acestui act de cinstire și rugăciunea și binecuvântarea Noastră față de toți cei ce vor primi *Foia Diecezană* în continuare, cu dragoste, interes și bucurie, rugându-L pe Preabunul Dumnezeu, Cel în Treime Preamărit, să dăruiască tuturor „*toată darea cea bună*” și prin intermediul publicației eparhiale bănățene, care va ajunge în bisericile parohiale, în instituțiile publice, în casele și în sufletele credincioșilor noștri.

(urmăre din p. 1)

nostru, vrednicul de pomenire Episcopul Emilian. Alegearea locului potrivit și, mai ales, dezafectarea lui de începutul unei fundații de bloc, cu toate împotririile vecinilor, au fost prezentate, susținute și apărate de redactorii noștri,

LITURGHIE • PASTORAȚIE • MĂRTURISIRE

Î.P.S. Dr. LAURENȚIU STREZA, Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului

Vineri, 3 iulie. Înaltpreasfinția Sa a prezidat ședința Permanenței Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului.

Duminică, 3 iulie. A slujit Sfânta Liturghie și a adresat un cuvânt de învățătură credincioșilor de la biserica „Adormirea Maicii Domnului” din parohia Boița, protopopiatul Avrig. În cadrul Sfintei Liturghii, Înaltpreasfinția Sa l-a hirotonit preot pe diaconul Marian Ioan Iaru pentru parohia Porumbacu de Sus-Apus, protopopiatul Avrig. De asemenea, la finalul slujbei religioase, Înaltpreasfinția Sa l-a instalat pe noul paroh de la Boița, părintele Nicolae Popa.

Luni, 4 iulie. Înaltpreasfinția Sa a avut program de audiențe și lucrări de birou. A prezidat ședința Permanenței Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului.

Martți, 12 iulie. Înaltpreasfinția Sa a participat la sărbătoarea „Cinstirea Sfintei Icoane a Maicii Domnului *Prodromița* de la Muntele Athos” – hramul așezământului monahal de la Măgura-Jina, județul Sibiu. A oficiat rânduiala tunderii ca rasofore pentru trei noi viețuitoare ale mănăstirii de la Măgura-Jina. A slujit,

Martți, 5 iulie. A participat la sărbătoarea revederii de 30 de ani a absolvenților Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu, promoția 1986. A adresat celor prezenți un cuvânt de binecuvântare.

Miercuri, 6 iulie. A avut program de lucru la cabinet.

Joi, 7 iulie. Înaltpreasfinția Sa a vizitat Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, jud. Brașov.

Vineri, 8 iulie. A prezidat ședința Permanenței Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului.

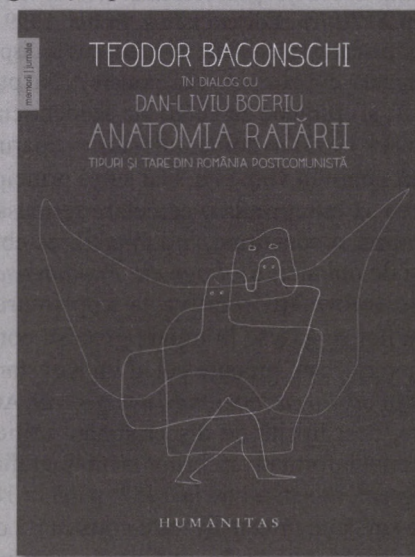
Duminică, 10 iulie. A slujit Sfânta Liturghie și a adresat credincioșilor un cuvânt de învățătură la biserica „Sfântul Mucenic Mina” și „Sfântul Prooroc Ilie” din Sibiu. A sfințit catapeteasma noii biserici din cartierul Turnișor și a binecuvântat lucrările efectuate în ultima perioadă la locașul de cult. La sfârșitul slujbei, i-a hirotonit întru *iconom stavrofor* pe doi preoți parohi Nicolae Comănicu și Ioan Lupu. După Sfânta Liturghie, Înaltpreasfinția Sa a sfințit o troiță aflată în curtea bisericii.

Luni, 11 iulie. A avut program de audiențe și lucrări de birou.

Pr. Dr. Cristian VAIDA

TEOLOGIE ȘI SPIRITUALITATE ORTODOXĂ

Editura Humanitas îl găzduiește în acest an 2016 pe Teodor Baconschi, de această dată în dialog cu Dan Liviu Boeriu în *Anatomia ratării*, identificând tipuri și tare din România postcomunistă. Cartea este adresată oricui este interesat de a realiza o radiografie a societății românești post-comuniste, ajutați fiind de observația fină a teologului, antropologului și diplomatului Teodor Baconschi, pe care

îl regăseam pe băncile Facultății de Teologie din Sibiu la începuturile devenirii sale. Într-adevăr, autorul subliniază că prinși fiind în vârtejul cotidian, nu mai apucăm să privim în preajma noastră, să înregistrăm chipurile care ne populează lumea, precum și anomaliile vieții pe care o trăim. Beneficiind de întrebările unui interlocutor fin, întrebări ce pot oricând ele însele să constituie o radiografie a societății românești, Teodor Baconschi ne poartă prin răspunsurile sale, prin meandrele României post comuniste, atrăgând atenția asupra unor aspecte surprinzătoare pe care fiecare dintre noi se poate să le fi experiat, dar pe care nu le-am perceput așa cum o fac cei doi interlocutori. După câteva dialoguri introductive în specificitatea unei societăți ieșite dintr-un sistem totalitar și plonjate în libertate și libertinaj, o societate fără prea multe jaloane și în care generație după generație caută acel „altceva” de import, în locul asumării valorilor și a locului fiecăruia, sau așa cum spune T. Baconschi, nu se mulțumesc să fie liberi în materie de etică socială, ci au nevoie de adevărate *convertiri* și noi victorii împotriva *puturoaselor cutume strămoșești*. Poate sună dur acest verdict, dar este conform realității pe care preoții noștri sunt chemați să o observe și, într-un fel, să facă cumva ca tinerii, mai ales, să conștientizeze că în realitatea românească există deja nuanțe pe care doar ar trebui să le inventariem. Pentru toată această stare de inferioritate, inclusiv la nivel național, autorul vede lipsa studiului și a simțului regional al istoriei, care au fost înlocuite de rețeta de *nation building*, de altfel aplicată de toate popoarele balcanice, ce au preluat modelul teologico-politic bizantin. Rezultatul e afirmat tot de autor și constă în scăderea puterii de negociere a acestor state cu toată colecția lor de excepționalisme.

Micile tipologii de tranziție reprezintă a doua parte a lucrării, fiind identificate aici 8 tipuri de români cu care nu se poate să nu fi intrat în contact și cu care cel mai adesea intrăm zilnic în contact, asta în cazul persoanelor active social. Găsim o prezentare a corporatistului în variantă mioritică, desigur, ecologistul mult diferit față de ecologistii cu care intrăm în contact în țările occidentale, relativistul, descurcările, care începe să prindă tot mai mult la noi, băieții deștepți, pe care îi avem invocați nu numai în domeniul energetic, cocalarul și evident că nu putea lipsi cetățeanul digital, care a evoluat ca în basme de la televizorul cu lămpi direct la Smart TV și, dacă se poate, chiar cu o formă curbă. Partea a treia a lucrării este dedicată intelectualilor, liderilor de opinie și oamenilor politici. Ținând cont de formația teologică a autorului, era imposibil să nu regăsim și o radiografie a religioșului din societatea românească, unde mărturisește că echilibrul său vine din înțelegerea creștinismului ca o civilizație a libertății, autolimitării, iubirii și moderației.

Recomandăm lucrarea lui Teodor Baconschi spre lectură, analiză și introspecție, pentru a vedea în ce categorii și tipologii ne regăsim fiecare dintre noi. Sau poate că nu ne regăsim...

Mitropolitul Laurențiu

Tiparnițe românești pentru greci în Moldova

Ne-am propus să deslușim un capitol din ceea ce înseamnă istoria tiparului la români, și anume să vorbim despre tiparnițele românești care au tipărit carte pentru greci.

Dacă am încerca un stadiu al cercetărilor, ne vedem obligați să menționăm ultima cercetare majoră în domeniu, anume volumul dlui Doru Bădără, din 1999, care ne oferă o analiză completă a ceea ce a însemnat evoluția tiparului la noi, la sfârșitul de sec. XVII și începutul de secol XVIII [Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, Editura Istros, Brăila, 1999 (mulțumim autorului prin a cărui amabilitate ne-a fost pus la dispoziție textul în formă digitală, din care vom cita ca atare)]. Nu putem omite aici amplele și erudite cercetări ale academicianului Dan Simonescu († 1993) în domeniul istoriei tiparului, lucrări din al căror conținut vom cita. Dar sursa principală pentru oricine vrea să întreprindă o cercetare serioasă în chestiunea în cauză, o constituie, indubitabil, celebra colecție citată deja de noi aici, *Bibliografia Românească Veche*.

Primele informații relative la imprimarea cărților grecești la noi se găsesc în tratate grecești consacrate literaturii neogrecești, precum cel al lui Konstantin Sathas [*Νεοελληνική φιλολογία (Literatura neo-greacă)*, Atena, 1868], operă care, deși lipsită de discernământ critic, oferă un bogat material informativ referitor la bibliografia și operele autorilor greci, începând de la 1453, până la 1821.

A doua sursă de informații este constituită din operele de interes strict bibliografic, mai vechi, precum cea a lui Andreas Papadopoulos Vretos [*Νεοελληνική φιλολογία ητοι κατάλογος της από πώσεως βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι ευκαθόδρουσεως της εν Ελλάδι Βασιλείας τυποθέντων βιβλίων παρ' ελλήνων εις την ομιλουμένη η εις την αρχαίαν Ελληνικήν γλώσσαν (1476-1832)*, 2 volume, Atena, 1854-1857].

Printre scriitorii importanți ai sec. XIX, în legătură cu cărțile imprimate la noi, sunt: Jean Villara, Polizois Kontos, Neofit Duca, Daniel Filipide, Dionisie Fotino, Dimitrie Panaiotad Govdela, Athanasie Cristopoulos și Constantin Vardalhos. În formarea intelectuală a acestora, Țările Române au jucat un rol foarte important. Bibliografia lui Vretos este un important auxiliar pentru studiul literaturii greco-române [Dan SIMONESCU, „Le livre grec en Roumanie (problèmes bibliographiques)”, în *Balcania*, VII, 2, 1944, p. 447-464]. Un alt mare autor ce ne pune la dispoziție informații privitoare la această bibliografie a fost Emil Legrand [*Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au XVme et XVIme siècles*, vol. I-II, Paris, 1885, vol. III-IV, 1906].

Înșiși cercetătorii greci ne-au oferit date ce ne ajută să recompunem acest tablou. Așa este lucrarea lui Dimitrie Ghinis și Valerie Mexas [*Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Αναγραφή των κατά την χρονικήν ταύτην περίοδον οπουδήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντόπων εν τω γένει μετὰ πινάκους των επιμεριδών και περιοδικών της περιόδου ταύτης (Bibliografia greacă. Descriere cronologică, pe perioade, a cărților editate și tipărite în greacă, cu o listă a ziarelor și periodicelor acestei perioade)*, Atena, 1939-1940]. Aceasta și-a propus să înglobeze aproape 10.000 de titluri din perioada 1800-1863.

La noi, primul dintre cei care au arătat interes pentru studiile neo-elenice și bibliografia lor a fost Constantin Erbiceanu [*Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicată domnitorilor și boierilor români. Studii literare*, București, 1903]. Acestora avea să li se adauge prețioasa lucrare a lui Ion Bianu și Nerva Hodoș, citată deja de noi aici.

Toată această producție de carte grecească a apărut în tipografia de pe teritoriul țării noastre, despre a căror activitate vom vorbi în rândurile ce urmează. Vom vorbi și despre autorii acestor acte culturale, ierarhi și monahi greci sau români, dar, în primul rând domni generoși care au făcut posibile astfel de acțiuni.

Este adevărat că pe la 1512 se fondase la Thessalonik un centru tipografic pentru întreaga Peninsulă Balcanică și pentru Levant, dar, din păcate, n-a putut ajuta prea mult cultura greacă [Haralambos PASTATHIS, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης (Primele tipografii grecești din Thessalonik)*, Thessalonik, 1968, p. 239].

În secolul al XVII-lea, Franța a dorit să imprime și ea carte ortodoxă, la Paris. Cel care s-a opus a fost patriarhul Ierusalimului, Dositei Notara, arătând că o imprimerie era cu adevărat necesară, dar nu putea funcționa decât într-o țară ortodoxă liberă. Rusia nu putea fi acea țară, date fiind disensiunile între reformiștii patriarhului Nikon și schismaticii arhimandritului Avacum, polemică cunoscută, altminteri, sub numele de „mișcarea schismatică”. Aceasta, dar și disputa dintre Hrisant Notara, nepotul lui Dositei, și

frații Lykoudis, profesori greci la Moscova, au împiedicat instalarea unei tiparnițe acolo, și au dus, în felul acesta, la alegerea Țărilor Române ca centru de expansiune culturală a limbii grecești, centru ce avea și rolul de apărare a credinței creștin-orientale, adică ortodoxe [Dan SIMONESCU, „Le livre grec en Roumanie...”, în *Symposium...*, pp. 127-128].

Așadar, acțiunea de instalare a unei tipografii grecești în Principate a avut ca autor pe Dositei Notara (1669-1707), acțiune ce avea să deschidă o eră nouă în istoria cărții românești. Această tipografie avea să fie înființată la mănăstirea Cetățuia, în Iași, pe la 1682.

Mănăstirea Cetățuia a căpătat o mare importanță după 1670, afirmându-se ca instituție bisericească protectoare a tuturor ortodocșilor orientali, într-o vreme în care se aflau expuși unor pericole și amenințări teribile. Mănăstirea Cetățuia a introdus un element nou în cultura națională prin aceea de a conserva și a promova literatura ortodoxă de limbă greacă [Dan SIMONESCU, „Le monastère de Cetatzuia (lassy), foyer de culture d'Orient orthodoxe”, în *Balcania*, I, VI, 1944, p. 358].

Biserica mănăstirii a fost târnosită la 1670, în ziua Sfinților Apostoli, în zilele domnului Gheorghe Duca, după care avea să fie închinată Sf. Mormânt. Era vremea la care Biserica Ortodoxă se găsea într-un conflict acut cu Biserica Occidentală în ceea ce privea câteva dogme: infailibilitatea papală, natura Sf. Taine și termenii privitori la ei, mai ales în chestiunea transubstanțiației euharistice, Filioque, Purgatoriul ș.a. Catolicii reușiseră să provoace sciziuni printre ortodocșii orientali, dar ceea ce era mai grav era faptul aducerii discuțiilor teologice în sfera intrigilor politice, ceea ce expunea foarte mult lumea creștină în fața Imperiului Otoman. Unul dintre importante elemente politice care au dus la diviziune l-a constituit chestiunea patronajului Sf. Mormânt, revendicat când de Papă, când de Patriarhul grec de Ierusalim. Turcii și rușii, dușmani irevocabili, interveneau deseori în aceste disensiuni, accentuându-le mai mult. Asta duse la martirizarea unor monahi și chiar a unor patriarhi. Așa a fost cazul patriarhului de Ierusalim, Paisie (1645-1660), întemnițat de turci sau, și mai grav, al patriarhului ecumenic Partenie, spânzurat în Sâmbăta Paștilor anulului 1657 [Pr. D. STĂNILOAE, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române*, Cernăuți, 1929, p. 4]. Toate aceste amenințări și condiții precare de supraviețuire au constituit un motiv în plus – foarte justificat –, care i-a făcut pe toți acești înalți prelați să se îndrepte către Țările Române și să ceară protecția suveranilor lor ortodocși. Acești noi oaspeți – extrem de bine primiți – se întorceau îmbogățiți în bani, cărți, manuscrise, odoare sfinte. Și tot lor li se închină acum mănăstiri din cele două Principate.

Documentele indică faptul că Moldova a fost vizitată de Paisie al Ierusalimului (1649) [STĂNILOAE, *Viața și activitatea...*, p. 3]. Nectarie al Ierusalimului avea să zăbovească și el în Moldova între sept. 1662 – apr. 1663, fiind bine primit de domnul Nicolae Dabija [BRV, I, 1903, p. 256].

Dar cel care și-a legat, prin excelență, numele de Moldova, prin activitatea sa literară și tipografică a fost Dositei Notara al Ierusalimului, având ca centru de acțiune mănăstirea Cetățuia, pe care Gh. Duca o închinase Sf. Mormânt. Devenise patriarh la numai 28 de ani, susținut de același domn și cunoștea deja Moldova, pentru că însoțise pe cei doi patriarhi, Paisie și Nectarie. La Cetățuia a rezidat până la moartea protectorului său, în 1685, fiind atras, mai apoi, în Valahia de un alt mare binefăcător, Șerban Cantacuzino. Acesta câștigase încrederea Patriarhului și a reușit să-l aducă la București, încredințându-i teribila lucrare de supervizare a ceea ce avea să devină monumentul limbii române, „Biblia de la 1688”. Mai înainte de Dositei, o singură tipăritură grecească înregistrase istoria: este vorba despre scrisoarea de mulțumire din decembrie 1642, către Vasile Lupu, a ierarhilor greci ce participaseră la Sinodul de la Iași de la 1642.

În viața culturală a mănăstirii Cetățuia s-au distins două mari epoci, delimitate de anul 1682, data de la care va începe să funcționeze tipografia de limbă greacă, în paralel cu cea a Mitropoliei din Iași. În realitate, era secțiunea greacă a celei mitropolitane. Patriarhul a adunat pe lângă sine o serie de intelectuali, oameni marcanți ai culturii bisericești, cărora reușise să le impună viziunea sa, care avea ca scop apărarea Ortodoxiei din toată lumea orientală, comandând o serie de scrieri, coordonându-le și tipărindu-le [STĂNILOAE, *Viața și activitatea...*, p. 22; Marcu BEZA, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937, p. 90, 93].

Printre actorii, dimpreună cu Dositei, a ceea ce avea să devină un curent literar și ideologic în literatura neogreacă a secolelor XVII-XVIII se află multe nume: Kyril Loukaris, Theofil Koridaleu, Ioan Cariofil, Panaiot Nicosis, Meletie Pigas, Alexandru și Nicolae Mavrocordat, Hrisant Notara, Iosif Moesiodax, Evghenie Voulgaris, Chesarie Daponte, Nichifor Theotokis, Rigas Velesinlis, Dionisie Fotino ș.a. [Dan SIMONESCU, „Le livre grec...”, în *Symposium...*, p. 128]. Unii au aparținut epocii fanariote, iar alții au fost pre sau post fanarioți, dar toți au operat în domeniul literelor, teologiei, culturii și umanismului religios, dat fiind că Imperiul Otoman lăsase acestor țări libertatea imprimării de carte religioasă.

Dar la fel de importantă a fost contribuția românilor care i-au susținut pe toți aceștia să imprime carte aici. Primul al cărui nume se cuvine a fi menționat a fost Mitrofan, pe vremea aceea episcop al Hușilor (1682-1686), dar și meșter principal al tipografiei Mitropolitane redeschise de mitropolitul Dosoftei la 1679. Dositei ne dă următoarele detalii: „În 1680 mă găseam la Iași și am văzut că românii au o tipografie, în timp ce grecii nu aveau deloc. Dar Dumnezeu care conduce și împlinește toate gândurile bune a făcut să vină la noi călugărul Mitrofan căruia i-am dat 60 de lei ca să facă pentru noi o tipografie nouă” [DOSITHEI Patriarhul, *Ιστορία περί των εν Ιεροσολύμοις Πατριαρχεουσάντων (Istoria patriarhilor Ierusalimului)*, București, 1715, p. 1237, cf. SIMONESCU, „Le monastère de Cetatzuia...”, p. 362]. Iar în altă parte îl flata pe domnul Duca, sugerându-i că ar trebui să se considere superior lui Vasile Lupu pentru că l-a depășit prin crearea tipografiei grecești, oferind astfel posibilitatea tuturor ortodocșilor să cunoască Cuvântul lui Dumnezeu, prin textul Evangheliilor și prin textele Sf. Părinți [BRV, I, 1903, p. 252, 254]. Și apoi, pentru că turcii îl numiseră pe Duca guvernator al întregii Ucraine, Dositei nu pierde ocazia să-l gratuleze ca pe un luminător, nu doar al grecilor, ci și al rușilor [SIMONESCU, „Le monastère de Cetatzuia...”, p. 363].

Prima carte tipărită aici era lucrarea patriarhului Nectarie, „*Obiecții contra Primatului papal*” (1682) [“Αντίρροισις περί της αρχής του Πάπα”, în BRV, II, pp. 251-258, nr. 75; vezi și Doru BĂDĂRĂ, „Tiparul românesc...”, p. 91].

În 1683, urma un al doilea volum ce conținea două opere polemice, una a lui Simeon al Tesalonicului, „*Contra ereziilor*” și cealaltă a lui Marcu Eugenulic, „*Explicarea Sf. Liturghii*” [BRV, II, pp. 273-275, nr. 81].

În timpul șederii sale la Iași, Dositei însuși avea să alcătuiască o lucrare „Tomul dragostei împotriva latinilor”, un tratat care cuprinde 25 de scrieri ale patriarhului, cu argumente împotriva supremației Papei, împotriva Filioque sau a altor teorii privitoare la Botez și Euharistie, tipărit la 1698, ni se spune că în Iași, dar fără o indicare clară a locului. La fel se întâmplase și cu alte cărți ce apăruseră între 1685-1689. S-a vehiculat ipoteza că este posibil ca tipografia grecească să fi funcționat și la Sf. Sava, altă mănăstire supusă Sf. Mormânt [SIMONESCU, „Le monastère de Cetatzuia...”, p. 363-364]. Tot la Iași compuseseră Dositei și o vestită rugăciune pentru ploaie, în 1674, care va apărea în cartea românească, „Molitvălnivul dă'nțlăs” (1681) [BRV, II, p. 239]. Și tot aici alcătuiseră vestitul „Tom al bucuriei” (Τόμος χαράς), care îi va fi publicat mai târziu, la 1705, la Râmnic [BRV, II, p. 466].

Cu totul, la tipografia Sf. Mormânt din Iași s-au tipărit 10 cărți, din care 8 grecești, una în română, iar alta în slavo-română [A se vedea lista completă la BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc...*, p. 91]. Se vede că este o fuziune între interesele naționale și cele ale Ortodoxiei, în general. Moldova va câștiga un prestigiu nou în câmpul producției literare și va deschide un orizont mai larg pentru diversele curente literare, încă din epoca mitropolitului Dosoftei, așa cum ne încredințează Dan Simonescu [„Le monastère de Cetatzuia...”, p. 362]. Se remarcaseră în arta tiparului, alături de Mitrofan, și un Dionisie, Ieremia Cacavela ori Dumitru Pădure.

După 1698, relațiile lui Dositei cu Moldova au intrat într-un con de umbră. Aici își pierduse protectorii, dar își câștigase unii noi în Valahia. Activitatea tipografiei grecești de la Iași încetează. Doar pe la 1758 vom mai găsi o scurtă licărire de cultură, în cursul rămănerii vremelnice aici a călugărului xiropotamit Chesarie Daponte, care a făcut o figură frumoasă în cultura română [Constantin ERBICEANU, *Cronicari greci și români care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. LXVII].

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan MOLDOVEANU

Despre întâlnirea de la Havana dintre papa Francisc și Patriarhul Chiril (III)

În paragraful 21 sunt condamnate avortul și eutanasia, se exprimă îngrijorarea față de dezvoltarea tehnologiei de reproducere biomedicală legată de manipularea vieții umane. Pe scurt, toate acestea reprezintă un apel la „immutabilitatea principiilor moralei creștine, bazate pe respect pentru demnitatea individului chemat să fie în acord cu planul Creatorului”.

După un mesaj către tineri (paragrafele 22-23), urmează referințe cu privire la prozelitism (paragraful 23). Acesta nu numai că este exclus, dar se afirmă că „ortodocșii și catolicii sunt uniți nu numai prin tradiția Bisericii comune a primului mileniu, ci de asemenea prin misiunea de a predica Evanghelia lui Hristos în lume astăzi”. Mai mult, acest paragraf cuprinde o chemare adresată credincioșilor celor două Biserici să nu apeleze la mijloace prozelitiste: „Noi îi îndemnăm pe catolicii și pe ortodocșii din toate țările să învețe să trăiască împreună în pace și dragoste și să fie în «armonie unii cu alții» (Rom. 15, 5). Prin urmare nu poate fi acceptată folosirea de mijloace nelocale care să-i incite pe credincioși să treacă de la o Biserică la alta, negându-li-se libertatea religioasă și tradițiile lor. Suntem chemați să punem în practică preceptul Apostolului Pavel «Răvnind astfel să binevestesc acolo unde Hristos nu fusese numit, ca să nu zidesc pe temelie străină» (Romani 15, 20).

Analizând această parte a declarației comune, nu putem să nu rămânem impresionați de multitudinea de teme abordate și mai ales de faptul că cei doi lideri pot să vorbească cu o singură voce pe marginea acestor teme. Astfel înțelegem că cele două Biserici nu numai că au o istorie comună de un mileniu, dar și că astăzi, după aproape un mileniu de separare, pot să-și exprime clar dorința spre unitate și angajamentul comun la misiune. Diferențele doctrinare rămân, precum și trecutul istoric trist, dar în chestiuni morale și sociale, care devin în lumea modernă tot mai importante, cele două Biserici găsesc consens. Să ne gândim numai cât de puternic este impactul asupra a milioane de creștini romano-catolici și ortodocși – în cazul acestora din urmă, chiar și dacă nu aparțin Bisericii Ortodoxe Ruse – declarația comună cu privire la ce anume înseamnă familia.

Chestiunea ucraineană. Trei paragrafe sunt dedicate „chestiunii ucrainene”: 25, 26 și 27, însă acestea trebuie citite prin perspectiva paragrafului 24 care condamnă prozelitismul și trece de la referiri de ordin general în această chestiune, la afirmații legate de Ucraina. Mai întâi se exprimă speranța că această întâlnire va contribui la reconcilierea dintre greco-catolici și ortodocși, oriunde există tensiuni între ei. Apoi este respins uniismul cu următoarele cuvinte: „Astăzi este clar că metoda trecută a «uniismului», înțeles ca unire a unei comunități cu alta, separând-o de Biserica ei, nu este o cale de restabilire a unității. Totuși, comunitățile eclesiale care au luat naștere în aceste circumstanțe istorice au dreptul de a exista și de a face tot ceea ce este necesar pentru a îndeplini nevoile spirituale ale credincioșilor lor, în vreme ce vor căuta să trăiască în pace cu vecinii lor. Ortodocșii și greco-catolicii au nevoie de reconciliere și de forme reciproce acceptabile de coexistență (paragraful 25)”. Această reafirmare a faptului că uniismul nu este o soluție pentru unitate nu este, de fapt, decât o repetare a principiilor stabilite în documentul de la Balamand, 1993, în urma dialogului teologic din cadrul Comisiei internaționale de dialog dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică. Totuși, pentru Biserica Ortodoxă Rusă această reafirmare, în contextul chestiunii ucrainene și într-o declarație comună semnată de patriarhul acesteia cu papa Romei, joacă un rol important.

Cu privire la conflictul din Ucraina se afirmă: „Regretăm ostilitățile din Ucraina, care deja au cauzat multe victime, au provocat nenumărate răni pentru locuitorii pașnici și au aruncat societatea într-o criză economică și umanitară profundă. Invităm toate părțile implicate în conflict la prudență, la solidaritate socială și la acțiune menită să construiască pacea. Invităm Bisericile noastre din Ucraina să lucreze pentru armonie socială și să se

ferască să ia parte la confruntare, și să nu susțină nicio dezvoltare a conflictului” (paragraful 26).

Există și o referire la schisma Ortodoxiei ucrainene: „Nădejdea noastră este ca schisma dintre ortodocșii din Ucraina să fie depășită prin normele canonice existente ca toți ortodocșii din Ucraina să trăiască în pace și armonie, iar comunitățile catolice din țară să contribuie la aceasta, pentru ca astfel frățietatea noastră creștină să devină tot mai evidentă” (parag. 27). Așa cum se știe, în Ucraina există, pe lângă alte mici grupuri, trei biserici care se numesc „ortodoxe”, dintre acestea însă numai una fiind recunoscută drept canonică de către Ortodoxia mondială, anume Biserica Ortodoxă Ucraineană, parte a Bisericii Ortodoxe Ruse, Patriarhia Moscovei. Celelalte două biserici ortodoxe cu o pondere largă în Ucraina sunt Biserica Ortodoxă Ucraineană, Patriarhatul de Kiev și Biserica Ortodoxă Autonomă Ucraineană.

Reacții la paragrafele privind chestiunea ucraineană

Este important să ne oprim puțin asupra unor comentarii cu privire la chestiunea ucraineană. Aceasta pentru că chestiunea a jucat un rol important în pregătirea întâlnirii dintre cei doi lideri ecleziiali. Reînființarea Bisericii Ucrainene Unite (Greco-Catolice) și succesul acesteia au constituit una din principalele piedici ale unei întâlniri dintre papa Romei și patriarhul Moscovei. În declarația comună i s-a acordat un loc aparte, pentru că este o chestiune importantă pentru Europa, pentru Biserica Ortodoxă Rusă, dar și pentru Vatican.

Andriy Mykhlaeyko, preot și teolog al Bisericii Ucrainene Unite, într-un articol scris în germană, intitulat „Mingea de joc ecumenică dintre Vatican și Moscova: chestiunea ucraineană în actualele relații inter-bisericești” [Articolul lui Andriy Mykhlaeyko mi-a fost accesibil prin amabilitatea unui coleg, care mi l-a trimis în format PDF. Nu l-am putut găsi pe internet spre a indica cititorilor locul unde a fost, probabil, publicat.] recunoaște mai întâi că întâlnirii din februarie, de la Havana, i s-a acordat „nu fără motiv, o importanță epocală”. Apoi el trece la o analiză atentă a paragrafelor cu privire la „chestiunea ucraineană”. El este de părere că numirea Bisericilor unite cu Roma drept „comuniuni ecleziale” poate fi interpretată drept recunoaștere a dreptului istoric la existență, însă nu și la dezvoltarea lor, ceea ce ar implica, printre altele, înființarea de noi parohii și dieceze etc. În opinia lui Mykhlaeyko însă, paragraful 26 este și mai problematic „din punct de vedere ucrainean”. Patriarhul Chiril a numit în repetate rânduri conflictul din Ucraina drept război civil și o chestiune exclusiv inter-ucraineană, ceea ce ar exclude orice implicare a Rusiei. Prin aceasta el ar urma, în opinia lui Mykhlaeyko, întru totul politica lui Putin în Ucraina. Pentru catolicii ucraineni, scrie mai departe Mykhlaeyko, a fost „foarte dezamăgitor” faptul că papa Francisc a numit „război civil” conflictul din Ucraina, în audiența din data de 4 februarie 2015. „Mulți ucraineni au văzut în aceasta preluarea punctului de vedere propagandist rus cu privire la criză” adaugă Mykhlaeyko. În opinia lui, punctul de vedere rus s-a impus și în declarația comună de la Havana, de vreme ce implicarea Rusiei în conflictul din estul Ucrainei și violarea dreptului internațional prin anexarea Crimeii sunt trecute cu totul sub tăcere în document. „După citirea acestui paragraf se naște impresia că ceea ce se întâmplă în Ucraina din 2014 încoace ar fi un război civil și nu rezultatul unei agresiuni externe”, scrie Mykhlaeyko. El însă nu este singurul greco-catolic care a comentat negativ pe marginea acestei declarații comune. Însăși Arhiepiscopul major Sviatoslav Shevchuk, capul Bisericii Ucrainene Unite, a declarat duminică 13 februarie, așadar imediat după ce declarația comună a fost dată publicității, că mulți ucraineni sunt dezamăgiți de „jumătățile de adevăr ale textului” și că datorită „susținerii indirecte a agresiunii din Ucraina din partea Sfântului Scaun” ei „se simt trădați de Vatican”.

Ian MARCOVICI

ECUMENICA

Afilieră religioasă a candidaților la președinția SUA, și a rudelor lor apropiate, chiar dacă nu joacă un rol imediat în opțiunile de vot ale americanilor, totuși aceasta este avută în vedere de către toată lumea. Donald John Trump, candidatul Partidului Republican, este presbiterian. Ca tânăr, el a primit confirmarea în parohia numită „Prima Biserică Presbiteriană” din Cartierul Jamaica din orașul Queens, lângă metropola New York, unde s-a născut Trump. În anul 1977, el s-a căsătorit religios cu prima sa soție în biserica Marble Collegiate din Carolina de Sud, o biserică reformată care se află în comuniune cu biserica presbiteriană. Într-un interviu acordat în aprilie 2011, el a declarat: „Sunt protestant, sunt presbiterian”. De asemenea, într-un interviu acordat în 2015, el a declarat că Biblia este cartea lui favorită, după propria lui carte cu titlul „Arta negocierii”, publicată în 1987. În stilul său caracteristic, el a adăugat: „Nimic nu bate Biblia!” În timpul campaniei electorale pentru nominalizarea sa drept candidat al Partidului Republican, Trump a primit susținerea evangelicalilor americani. În cuvântarea sa de acceptare a candidaturii, el a mulțumit evangelicalilor pentru sprijinul acordat de aceștia și a afirmat că dacă va ajunge președinte va permite comunităților religioase să-și afirme deschis opțiunile politice. În opinia sa, la ora actuală multe comunități religioase în SUA nu fac acest lucru de teama de a nu pierde scutirea de taxe aplicată în SUA comunităților religioase recunoscute. Trump a fost binecuvântat în 2016 în timpul campaniei electorale de către preotul ortodox grec american Emmanuel Lemelson din Phoenix, Arizona. Trump are puternice legături și cu comunitatea iudaică din America. Fiica sa, Ivanka, s-a convertit la iudaism înainte de a se căsători cu Jared Corez Kushner, un om de afaceri evreu. În anul 2015, el a declarat: „Nu numai că am nepoți evrei, am și o fiică evreică și sunt foarte onorat de aceasta (...) nu așa a fost planul, dar sunt foarte bucuroși că s-a întâmplat așa”. Trump l-a ales ca potențialul său vice-președinte pe Mike Pence, actualul guvernator al statului Indiana. Acesta este catolic evangelical, adică este membru al Bisericii Romano-Catolice, dar care a adoptat o spiritualitate marcată în special de Scriptură și o atitudine misionară deosebit de activă. În cuvântarea de acceptare a propunerii lui Donald Trump de a fi potențialul său vice-președinte al SUA, Mike Pence a declarat: „Sunt creștin, conservator și republican, în această ordine”. De asemenea se știe că participă la slujbele duminicale ale unei mega-biserici evanghelice.

Hillary Clinton este metodistă, membră a Bisericii Unite Metodiste, formată în secolul al XIX-lea prin unirea unor metodiști americani cu diferite facțiuni protestante. În anul 2007, profesorul Paul Kengor, care s-a ocupat de religiozitatea mai multor președinți și oameni politici americani, a publicat o carte intitulată *Dumnezeu și Hillary Clinton: O viață Spirituală*, în care afirmă că convingerile politice ale acesteia se bazează pe convingerile ei religioase. Multă vreme Hillary nu a vorbit deschis despre convingerile sale religioase, dar după ce în 2016 un sondaj de opinie a arătat că patru din zece americani cred că Hillary Clinton nu este o persoană foarte religioasă, a început să vorbească mai des despre credința sa. S-a observat că adesea în discursurile sale ea îl citează pe John Wesley (1703-1791) fondatorul metodismului: „Fă tot binele pe care-l poți face, prin toate mijloacele și pe toate căile”. Fiica acesteia, Chelsea Clinton, s-a căsătorit în 2010 cu Marc Mezvinsky, un membru al unei familii de evrei conservatori, de profesie bancher, fiind căsătorit într-o ceremonie inter-religioasă în anul 2010. H. Clinton l-a propus ca potențial vicepreședinte pe Timothy Kaine, guvernatorul statului Virginia, care este romano-catolic. Acesta a crescut într-o familie romano-catolică practicantă și a studiat într-un colegiu iezuit. Mai mult, a participat vreme de un an, în tinerețe, la activități misionare ale acestui ordin în Honduras. În vreme ce Kaine consideră că face diferență între viața personală-religioasă și cea politică, vorbește totuși deschis despre convingerile sale religioase, care-l motivează în acțiunile sale politice. Potrivit unor analiști, el ar putea fi caracterizat drept un romano-catolic cu vederi liberale. De asemenea senatorul Kaine se declară un fan al Papei Francisc și al enciclicei sale „Laudato Si”, criticată de mulți ca având idei prea de stânga.

Rubrică realizată de
Pr. Conf. Dr. Habil. Daniel BUDA, Sibiu/Geneva

Activitatea Sf. Ierarh Antim Ivireanul în tiparnița de la Râmnic

Activitatea culturală a gravitat, începând cu secolul al XVIII-lea, în jurul tiparniței de la Râmnic, unde marii cărturari ai timpului au contribuit din plin, prin cuvintele zămislite, „la strălucita opera de păstrare, de înaintare în frumusețe a graiului național și unificare a conștiințelor românești” [Dumitru LAZĂR, Costea MARINOIU, Petre MA-TEIESCU, *Catalogul preliminar al colecțiilor de carte veche din județul Vâlcea*, Rm. Vâlcea, 2001, p. 382]. Împrejurul acesteia s-au format monahi-cărturari, copişti, tipografi, grămătic, care au transcris sau tipărit în slavonă și, apoi, în românește, cărțile fundamentale de cult, scrierile patristice etc., care au circulat nu doar în țările române, ci în întreaga lume ortodoxă. Prin tot ce s-a realizat aici cu trudă și miză, prin valorile culturale răsărite, prin eleganța literelor și calitatea traducerilor, putem vorbi, pe drept cuvânt, despre o adevărată „capitală a tipografilor”, care s-a plămădit în așezarea de pe malul bătrânului Alutus, după cum ne încredințază Nicolae Iorga [Nicolae IORGA, *Tipografia la români*, în: „Almanahul grafice române”, Craiova, 1930, p. 50]. Este meritul de neuitat al meșterilor tipografi, dar mai ales al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul.

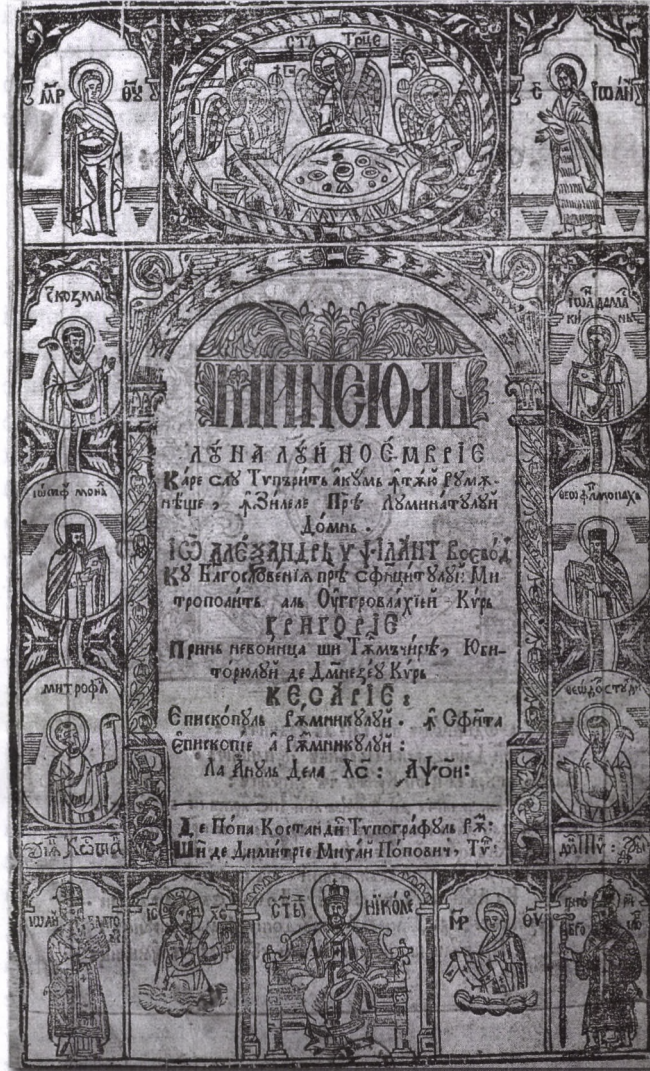
Om de carte, apreciat de contemporani, „egumenul chir Antim de la Snagov”, ales, la 16 martie 1705, episcop al Râmnicului, a înființat aici o tipografie – prima în oraș –, care, cu mici întreruperi, a funcționat pe lângă scaunul episcopal până aproape de zilele noastre.

Făcută „nu atât din veniturile casei, cât din sudorile feței mele” [† Atanasie MIRONESCU, *Sfânta Episcopie a eparhiei Râmnicului Nouului Severin în trecut și acum*, București, 1906, p. 91], după cum declara însuși ierarhul, cu o parte din utilajul românesc și grecesc folosit la Snagov, tiparnița a fost instalată în partea de miazăzi a orașului, sub dealul Capela, unde se mai păstra încă în ființă în 1880, sub numele de „casa tipografului”. Aici, „singurul Vlădică de mai multe ori artist” [† FIRMILIAN, mitropolitul Olteniei, *250 de ani de la moartea mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul Cuvânt de pomenire a lui Antim Ivireanul mitropolitul Țării Românești*, în: „Mitropolia Olteniei”, an XVIII (1966), nr. 9-10, p. 764 (se va cita MO)], cum îl descrie istoricul bisericesc Nicolae Dobrescu, a tipărit, în mai puțin de trei ani, nouă cărți, dintre care trei grecești, trei slavo-române și trei românești, meșter tipograf fiind Mihail Ștefan Iștvanovici, ucenicul său. Apărute în condiții grafice deosebite, aceste tipăriri se remarcă îndeosebi prin calitatea tipografică și aspectul grafic interesant, fiind „legate trainic, în piele peste tot, folosind tăblii masive, cu un dichis decorativ, presat cu fier sec, dar cald, dispunând de fileture și ștampeluri specifice” [Costea MARINOIU, *Istoria cărții vâlcene, secolele XVII-XVIII*, Craiova, 1981, p. 44].

Considerând că „slăvitul meșteșug al tipografiei să nu fie folosit împotriva Bisericii și Legii; ci pentru folosul țării”, „talentatul tipograf [...] cărturar cu o largă cultură teologică și umanistă” [Prof. A. F. NICOLESCU, Prof. Gh. RĂDULESCU, *La 275 de ani de la înființarea tipografiei râmnicene: Rm Vâlcea, vechi centru tipografic*, în: MO, an. XXXII (1980), nr. 3-6, p. 487] a socotit că este bine ca prima carte scoasă de noua sa tipografie să fie *Tomul bucuriei* (1705), imprimată cu cheltuiala patriarhului Dositei al Ierusalimului. Apariția acestei lucrări de dogmatică, în limba greacă, de aproape 800 de pagini, îndreptate împotriva romano-catolicilor, care încercau să dezbină Ortodoxia în Transilvania, îl face pe Gabriel Ștrempele să presupună că a început să fie tipărită înaintea aducerii tipografiei la Râmnic. Sub îndrumarea sa, „episcopia de Râmnic începe să-și asume o misiune pe care o va exercita multă vreme: «punct» de sprijin pentru ortodocșii români din Transilvania, loc al producerii și difuzării (dincolo de Carpați) al cărților atât de necesare” [Dan Horia MAZILU, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, București, 1999, p. 31; Dumitru LAZĂR, *Forța iradiantă a cărții vâlcene*, în: „Studii Vâlcene”, VIII, 2003, p. 383 (se va cita SV)].

În același an, 1705, a mai tipărit o mică lucrare originală, în limba română, cu profil pastoral-liturgic, cu titlul *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinții*, necesară duhovnicilor

în scaunul spovedaniei. Difuzată tuturor preoților, lucrarea menționează că oamenii s-au depărtat de Dumnezeu și s-au făcut robi ai păcatului, deoarece sunt incult și neinstruiți, „pentru că nu iubim să cetim și să învățăm carte [...] Că omul carele nu știe carte să citească Sfânta Scriptură și cărțile beserecii noastre și sfintele pravile [...] să asemănă cu dobitoacele cele necuvântărețe, carele nu știu ce face de vreme ce n-au minte”. Cât privește duhovnicii, aceștia trebuie să îndeplinească neapărat câteva cerințe impuse de legile Bisericii: să fie în vârstă, să se bucure de o bună reputație, să fie cărturar și „să priceapă sfintele cărți și canoanele” [Dr. Gabriel ȘTREMPELE, *Din activitatea lui Antim*

la Episcopia Râmnicului, în: *Episcopia Râmnicului 500 de ani de la înființare (1503-2003)*, Rm. Vâlcea, 2005, pp. 319-321].

Aplecat spre o rodnică activitate tipografică, în 1706 a mai publicat două cărți în limba greacă, purtând titlul: *Cuvânt la patima Domnului*, lucrarea lui Gheorghe Maiota, și *Cuvânt panegiric la Sfântul Niculae*, rostit de Radu, fiul lui Constantin Brâncoveanu, în amintirea lui Preda Brâncoveanu. Probabil în 1707, tipografia de la Râmnic a tipărit traducerea românească a cuvântării lui Gheorghe Maiota, având următorul titlu: *Cuvânt la mântuirea patimă a Domnului nostru Iisus Hristos*. [Nicolae ȘERBĂNESCU, *Strădanii...*, pp. 730-731]

Conștient de misiunea sa printre credincioșii de neam român, care ascultau slujbele în slavonă, ierarhul a scos de sub teacuri și câteva lucrări menite să ducă la triumful deplin al limbii române în biserică. Pentru început, el a continuat vechea tradiție de editare a unor cărți bilingve, cu îndrumările tipiconale, lecturile biblice și sinaxarul în românește, iar cântările și rugăciunile în slavonește. Astfel, în mod deosebit rețin atenția: *Antologhionul* (1705), o carte cu slujbele din Mineie, pentru vecernia de sâmbătă seara și utrenia de duminică, *Octoiul mic* (1705) și *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul* (1706) [Pr. Acad. Mircea PĂCURARIU, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Sibiu, 2016, p. 98].

Paralel cu acestea, a inițiat și tipărirea unor cărți liturgice numai în românește. Astfel, în 1706, a tipărit *Evhologhion* sau *Molitvelnic*, în două volume distincte: primul era de fapt un *Liturghier* (îl va fi cunoscut pe cel tipărit de protopopul Ioan Zoba din Vinț, din 1687), iar

al doilea, *Molitvelnicul* propriu-zis, ambele reprezentând primele ediții românești în Muntenia.

Tradus tot de Antim după ediția grecească a lui Nicolae Glykis, editată la Veneția în 1691 [Mircea PĂCURARIU, *Tiparul...*, p. 99], *Molitvelnicul* a rămas cel mai complet din literatura religioasă – păstrat și reeditat –, cu modificările impuse de scurgerea timpului, până în zilele noastre. [Gabriel ȘTREMPELE, *Din activitatea lui Antim...*, p. 317] Impresionat de măreția acestui pionier al limbii vechi românești, profesorul Dan Horia Mazilu remarcă faptul că „Antim Ivireanul [...] n-a fost un «deschizător de drum» în prefacerea în românește a textelor liturgice. El a fost însă, categoric, veritabilul performer în acest plan. Contribuția lui la desăvârșirea limbajului românesc este covârșitoare”. [Dan Horia MAZILU, *Introducere...*, p. 178; Prof. Dr. Ioan St. Lazăr, *Semnificația anilor de păstorie la Râmnic pentru viața și opera Sfântului Antim Ivireanul*, în: *Episcopia Râmnicului. Prea Sfințitul Gherasim Cristea, Episcopul Râmnicului la 90 de ani*, Rm. Vâlcea, 2004, p. 296]

În felul acesta, tipărirea cărților sale a dus la desăvârșirea procesului de românizare a slujbelor bisericești și făurirea unei limbi liturgice folosită până azi. Pe bună dreptate, se poate spune că prin cărțile românești date la lumină, începând de la Râmnic, Antim „a pus temelii vechii noastre limbi bisericești”. Cu alte cuvinte, el este „adevăratul creator al limbii liturgice românești”, pentru că de atunci încolo, textul lor a rămas aproape neschimbat, eliminându-se, în timp, doar anumite cuvinte cu înțeles „regional” sau ieșite din uz [Mircea PĂCURARIU, *Episcopia Râmnicului 500 de ani de existență 1503-2003*, Drobeta Turnu Severin, 2003, pp. 24-25]. Deși a întreprins o acțiune similară celei inițiate de mitropolitul Dosoftei, limba folosită de el este superioară față de cea a ierarhului moldovean, chiar celei pe care o va folosi mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei peste mai mult de un secol [Mircea PĂCURARIU, *Cultura...*, p. 135], deoarece el o „dezbracă de topica frazei străine în care o încătușaseră cărturarii de mai înainte” [Nicolae ȘERBĂNESCU, *Strădanii...*, p. 762]. În patria de adopție, va ajunge „cu anii, iar mai ales cu o stăruință neînduplecată [...] să vorbească și să scrie o limbă, poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor țării”, remarca în februarie 1956, Mihail Sadoveanu [Gheorghe PĂRNUȚĂ; Nicolae ANDREI, *Istoria cărții, prese și tiparului din Oltenia*, Craiova, 1994, p. 92, nota 5].

Ceea ce a lăsat posterității ne arată că avem în față un ierarh înțelept, cu alese însușiri de păstor, predicator și cărturar, care n-a cruțat nicio osteneală pentru luminarea credincioșilor săi. Se poate afirma că „între ceilalți învățați, mulți, care au făcut gloria «monarhiei culturale brâncovenești», hipermitropolitul – cum l-a numit Nicolae Iorga – a fost de departe cea mai prețioasă nestemată în coroana Brâncoveanului” [Dan Horia MAZILU, *Introducere...*, p. 13]. Prin tiparnița și cărțile tipărite la Râmnic, cât și prin înființarea unei școli românești, gratuită pentru copii, a înnobilit orașul, pregătindu-l, într-un timp destul de scurt, să devină în secolul al XVIII-lea „capitală a tipografilor”. Așa se explică de ce, de sub teacurile tipografiei din Râmnic, au ieșit, până în 1827, 157 de cărți cunoscute până în prezent [A. F. NICOLESCU, Prof. Gh. RĂDULESCU, *La 275 de ani...*, p. 487; Dan Horia MAZILU, *Introducere...*, p. 187. („Cunoașterea limbii române este uimitoare la Antim”, afirma G. Călinescu)].

Activitatea de la Râmnic avea să-l ducă pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei bisericești, în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei, unde va desfășura, vreme de peste opt ani, o muncă la fel de prodigioasă, tipărindu-se cu binecuvântarea lui peste 60 de cărți. Nu este exclus ca el să fi dus instalația tipografiei la Târgoviște, deoarece după plecarea sa din orașul de la poalele dealului Capela, nu se mai găseau aici nici teasc, nici tipograf, care să dea noi tipăriri, după cum susțin cercetătorii. [Barbu TEODORESCU, *Circulația vechii cărți bisericești – Contribuții la un catalog cumulativ*, în: BOR, an. LXXIX (1961), nr. 1-2, 1961, p. 17].

Pr. Dr. Laurențiu RĂDOI

A dăruit Mitropolitul Antim Ivireanu un tipar clandestin Bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului? (II)

Aceste manuscrise, cât și altele, au contribuit la lărgirea orizontului cultural al unei categorii de oameni, răspândind cunoștințele utile pentru această perioadă istorică. Prin conținutul lor au avut și o importantă funcție formativă.

O impresionantă informație privind legăturile pe care marele ierarh, Sfântul de azi, Antim Ivireanu le avea cu românii din Șchei, ne-o oferă protopopul Șcheian Teodor Baran, înscriind la 1710 pe filele unui manuscris inedit „*Izvod românesc cu praznice*” (ms. 462, aflat în Șchei), următoarea mărturisire: „1708. În vremile ceste de acu, fiind domn Țării Rumânești Io Costantin Voevod, iar în partea de loc a Râmnicului, care iaste Olt, fiind episcopi Antim Ivireanul (și vlădică Kir Teodosie) și poftind Sfinția Sa (n.n. Antim Ivireanu) ca să fie școală de învățatură pentru pomană (s.n.) a adus pe dascălul Ivan Făgărășanul, aflându-se dascăli foarte buni (sic!) să fie Sfinției Sale dascăl pentru învățatura școlii Sfinții Sale – mai nainte încă învățând dumnea-

lui copii în școală la Câmpulung, învățând și noi Teodor snă (fiu) pop Florea (n.n. Baran) i (și) Radu snă pop Radu (n.n. Tempea) ot Brașov și altele, deci, mergând dumnealui (Ivan Făgărășanu) la Râmnic – 1708 iunie dni 24, de care lucru și noi dorind ca să aple la sfânta biserică noastră a Brașovului, slujba praznicelor de peste an, românește și Octoihul, am mers și noi la Râmnic și am învățat slujba vâscreseniei cu canoane cu tot românește și iar ne-am apucat a învăța la slujbele praznicelor de peste an și am învățat până la slujba Sfântului Mucenic Dimitrie – iar pristăvindu-se (murind) Kir Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei... 1709 febr. 21, au mutat în scaunul

Mitropoliei Țării Rumânești pre părintele Kir Antim (Ivireanul) să fie mitropolit Țării Rumânești – după aceia poftind iar Sfinția sa și mai mult cu îndemnarea orășanilor Câmpulungului, s-au dus iar dumnealui, dascălul Ivan aici în orașul Câmpulungului în școala domnească (s.n.) să învețe de pomană copii, iar cu toată purtarea de grije și cheltuiala părintelui Kir Antim (Ivireanul), mitropolitul Ungrovlahiei (sic!), așijderea iarăși noi cei ziși mai sus fiind merși acasă la Brașov, 1709 iun. 15 iarăși ne-am întors în Câmpulung și am învățat de unde lăsasem, până la sfârșit, cu cheltuială a părinților noștri și întru pomana Sfinției Sale, Părintele Kir Antim, mitropolitul Țării Rumânești – neplătind învățatura noastră nimeni, nimic – și mai mult întru iubirea osteneții dumisale, dascălului nostrum Ivan snă Stâncă Cristea de la Făgărăș...pis (am scris) văliat 1710 mai 17”.

Deosebita mărturisire ne îngăduie să descifrăm realități necunoscute:

1. O „Școală de pomană” (gratuită), înființată de Sfântul Martir Antim Ivireanul la Râmnicul Vâlcea în anul 1705, pentru care aduce din școala domnească de la Câmpulung Muscel „ca dascăli foarte buni”, pe Ivan Făgărășanul, care „măntie încă învățând copii la școala de la Câmpulung”.

2. O a doua „școală de pomană” este înființată tot de marele ierarh, Sfântul Martir Antim Ivireanul la Câmpulung în anul 1708, tocmai în anul în care avea să fie acceptat de voievodul Costantin Brâncoveanu ca mitropolit al Țării Românești, iar dascăl este tot Ivan Făgărășanul, „cu îndemnarea orășenilor Câmpulungului”, care cu siguranță îl apreciau, având să învețe „de pomană copii, iar (n.n. din nou) cu toată purtarea de grijă și cheltuiala părintelui Kir Antim”.

3. La această „școală de pomană” erau acceptați și elevi ardeleni, care erau pregătiți pentru a putea depăși vremuri tulburi pricinuite de „Uniație”, atât de puternic implantată

de autoritățile din Transilvania. Aceștia învățau la Râmnic „slujba vâscreseniei cu canoane cu tot românește”, iar la Câmpulung „de unde lăsasem, până la sfârșit, neplătind pentru învățatura noastră nimăruî nimic” – mărturisirea copistului, recunoscând contribuția jertfelnică a marelui ierarh. Între cei care învățau, după cum reiese din însemnarea citată, se număra și Radu Tempea II – viitorul cronicar din Șcheii Brașovului (1691-1742), component al unei familii de protopopi cărturari din Șchei, autor al „Istoriei Sfintei Beseareci a Șcheilor Brașovului” (manuscris de la 1742 păstrat în muzeul școlii), traducător al unui monumental „Tâlc de Evanghelii, după Teofilahit al Bulgarilor

(aflat tot în muzeu), dascăl și la școala din Șchei, hirotonit la 1716 de Antim Ivireanu pentru biserică din Șchei. Cel de al doilea elev al școlii muntene, Teodor Baran, autorul însemnării, fiul protopopului Florea Baran din Șchei, care, după absolvirea școlii din Câmpulung funcționează și el ca dascăl al școlii din Șchei, coleg de catedră cu Radu Tempea II și apoi hirotonit de același ierarh, slujind sfânta Biserică din Șchei, copiind vechiul catastif în care se consemnau valorile bisericii (cărți, odoare, obiecte de cult etc). Îndeplinește totodată misiuni diplomatice la curtea voievodului Grigore Ghica al Moldovei, de la care obține hrisov de danie pentru românii din Șchei (12.000 aspri anual). Vechiul catastif al bisericii ne asigură că Teodor Baran „multe cărți au scris, întorcându-le (n.n. traducându-le) de pe sârbie (n.n. slavă) pre romaine”. Dintre acestea n-am aflat decât manuscrisul prezentat mai sus. Un alt catastif de la 1713 menționează însă „un Minei scris cu mâna de popa Teodor snă pop Florea Baran cu slujba sfinților ce să prăznuiește peste tot anul și al praznicelor”, iar un alt

catastif menționează: „părintele Teodor Baran a copiat un Minei cu praznicele rumânește și unul cu alte slujbe, un Octoih și altul pentru săptămână” (pentru amănunte v. Vasile Oltean „Prima școală românească din Șcheii Brașovului”, Ed. Typo Moldova, Iași, 2009, p. 155-165).

4. Însemnarea de mai sus are meritul de a stabili prezența la cele două școli „de pomană”, înființate de Mitropolitul Martir Antim Ivireanul a necunoscutului dascăl Ivan Făgărășanul, fiul negustorului făgărășean Stâncă Cristea. Din 1705, pentru trei ani conduce școala de la Râmnic, unde marele ierarh desfășura o bogată activitate tipografică. După 1708, când ierarhul Antim se stabilește la București, dascălul Ivan Făgărășanul revine la Câmpulung, cu siguranță la îndemnul ierarhului, și conform însemnării, încă se mai găsea acolo la 1710. Nu cunoaștem ce s-a întâmplat apoi, dar documentul din 1 septembrie 1722, consemnat mai sus, constând dintr-o scrisoare a mitropolitului muntean Daniil, adresată lui Radu Tempea, tocmai fostului elev al lui Ivan de la Râmnic și Câmpulung, confirmă pe deplin prezența acestei tiparnițe în Șchei.

Împrejurări fericite fac să descoperim recent „Izvodul” calendarului tipărit în Șchei de Petcu Șoanul cu tiparul dăruit de Mitropolitul Antim Ivireanu. Constând din 70 de pagini, nenumerate, format 11×18 cm., strânse în 5 caiete nenumerate, a 8 file (ultimul caiet doar din 4 file), suprapertat în piele, manuscrisul (expus azi în muzeul școlii) se păstrează în condiții destul de bune. După fila de titlu, urmează o cronologie a istoriei lumii (*de la potop, de la zidirea monarhiei Babilonului*), iar începând cu fila 3 se redau tabele cronologice cu zodii pentru diferite planete („*învățatura plantelor*”), începând cu planeta Saturn, continuând cu planeta Jupiter (f. 11), Marte (scris Mars, f. 20), Soarele (f. 27), Mercur (f. 41), Luna (f. 48). Începând cu fila 55 se prezintă „*altă învățatură*”: „*Pentru semințe arătare*” cu deosebite îndrumări privind cultivarea ogorului. În continuare se oferă „*spre știință*”: „*ce zi și ce ceas stăpânește*” *fiecare planetă în parte* (f. 65), precum și „*Arătare pentru ceasurile zilei și a nopții, ce planetă, ce ceas stăpânește și ce putere are*” (f. 66), pentru ca în final să se ofere un tabel care permite cititorului „*la aceste 6 planete să caute în care ceas, ce-i bine a lucra sau a face și a căuta*” (f. 69.). Interesantă este și foaia de titlu, care comportă mici diferențe față de foaia de titlu a calendarului tipărit: „*Calindariu acum întâe rumânesc, așezat de pre cea sârbească pre limbă rumânească pre o sumă de ani, că și cel slovenesc într-acesta chip au fost, fiind de un astrolog la Kiev scos, de un mare dohtar muscal, s-au tălmăcit într-acesta chip, acum izvodit. Și precum am aflat într-acele limbă noao s-au dat în Brașov, februar 20, 1733*”. Remarcăm în manuscris exprimarea mai greoaie, care avea să fie corectată în textul tipărit. Manuscrisul folosește ca forțat două file dintr-un text coresian încă neidentificat, acesta făcând obiectul cercetării ulterioare. Mulțumim senatorului Nicolae Vlad Popa, care a creat posibilitatea financiară de achiziționare a acestui manuscris, care ne-a fost adus la muzeu, spre identificare, de o profesoară foarte în vârstă, găzduită la Azilul de bătrâni, și care, din modestie, refuză să-i facem public numele.

Prof. dr. Vasile OLTEAN

Dinastia de tipografi sibieni Barth – von Closius și cărțile românești ortodoxe transilvane apărute în tipografia omonimă (VIII)

Convins de faptul că (re)orientarea sa spre tipărirea cărților românilor ortodocși din Transilvania nu este o aventură falimentară, el intuind dimensiunea pieței de desfacere pe care aceștia o reprezentau, Petrus Barth (1740-1801) încearcă să câștige încrederea Consistoriului Ortodox, lucru ce îi reușește. Tipografia sa era deja dotată cu litere chirilice – tatăl său, Johann Barth jun. (1702-1782), la vremea sa, făcând achizițiile respective – așa că Petrus inițiază diligențele necesare în vederea aprobării demersului său. În *Petiția* sa din 1781, Petrus Barth menționa că națiunea valahă, ilirică și grecească din Transilvania și Ungaria, în general, dar mai ales cea neunită [ortodoxă], în pofida tuturor talentelor ei, este încă total neșlefuită și lipsită de educație [din cauza faptului că] omul de rând, în afara clericului, nu a fost obligat nici măcar să învețe să citească, iar cărțile de școală de care ar avea nevoie, precum și alte cărți folositoare în limba lor lipsesc, întrucât este interzis să se tipărească în țară [în Transilvania] cărți pentru ritul lor. După aceste argumente, urmate de altele, tot atât de solide și de coerente sub raport politico-istoric, Barth trece la obiectul propriu-zis al petiției sale, cerând un *privilegium exclusivum* pe douăzeci de ani pentru cărțile de cult și pentru manualele ortodoxe românești, grecești și ilirice, deoarece, spune el, *m-am decis să înființez o astfel de tipografie la Sibiu, unde tatăl meu, care încă mai trăiește, a făcut începutul acum patruzeci de ani, mai ales că alta nu există nici în Ungaria, nici în Transilvania* [Popa, Oameni și cărți în Sibiu de altădată. Tipografi și tiparnițe, bibliofili și biblioteci, librari și librării în mărturisiri documentare, Hermannstadt-Sibiu, Schiller Verlag-Editura Schiller, 2010, p. 45].

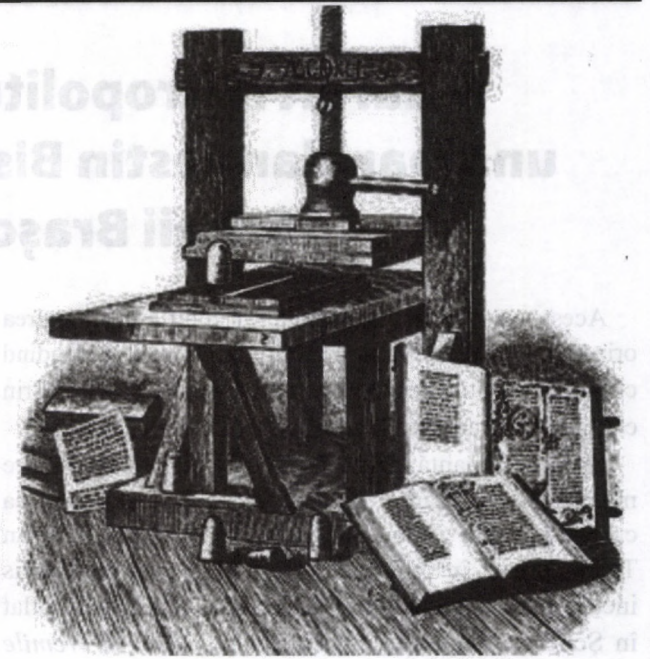
Răspunsul, expediat de la Curtea din Viena spre Guvernul Transilvaniei la 6 februarie 1782, este trimis

către Sibiu peste doi ani, mai precis la 20 aprilie 1784, cu precizarea că se solicita și o listă a cărților preconizate a fi tipărite în tipografia Barth.

La 4 august 1784 se citește în plenul Magistratului o nouă petiție a lui Petrus Barth, cuprinzând, în anexă, lista solicitată. Iată textul integral al petiției:

Preaonorat Magistrat/ Milostivi și preaputernici domni, La porunca Preaonoratului Magistrat, dată mie potrivit cu un preainalt ordin gubernial, de a specifica acele cărți pe care am de gând să le tipăresc, înaintez aici o listă, împreună cu preasupusa rugămintă, ca preaonoratul Magistrat să intervină părintește în această privință la preaonoratul crăiesc Guberniu al țării [Transilvania], astfel încât libertatea de a tipări aceste cărți să-mi fie acorată.

Aștept cu mare încredere o rezolvare favorabilă a cererii mele, cu cât în sprijinul ei pot aduce următoarele argumente: 1: Toate cărțile de cult și de școală ale românilor sunt aduse până în ziua de azi din Țara Românească [și sunt aduse] cu mare cheltuială și spre marea pagubă a țării noastre, și așa lipsită de bani, în timp ce prin amenajarea unei tipografii aici, banii, atât cei pentru cărți, cât și cei pentru transport, ar rămâne în țară și ar putea circula cu folos. 2: Întrucât una dintre piedicile principale ale luminării poporului român constă în raritatea și scumpetea cărților românești, prin amenajarea unei tipografii în țară, luminarea acestui popor ar fi vizibil încurajată. 3: Diferitele dispoziții preainalte au început de câțiva timp să fie traduse și în limba română și apoi publicate; prin amenajarea unei tipografii aici, intențiile preamiloștive ale monarhului nostru s-ar putea îndeplini și din acest punct de vedere, cu atât mai mult cu cât mă leg să tipăresc toate aceste dispoziții cât se poate de repede și de corect.

4: Deja tatăl meu a procurat, cu cheltuieli considerabile, diferite lucruri necesare pentru o tipografie românească, iar eu, cu cheltuieli la fel de mari, le-am sporit, ajungând până acolo încât sunt în stare ca în orice clipă să deschid o tipografie românească [...]

Rămân în cea mai adâncă stimă, al preaonoratului Magistrat, supus slujitor,/ Petrus Barth/ tipograf și librar privilegiat în Sibiu [Ibidem, pp. 48-49].

Lista acelor cărți românești pentru care rog cu supunere să-mi fie obținută deocamdată libertatea de imprimare [nu discutăm acum în ce măsură explicația la titlurile cărților românești este conformă cu realitatea sau nu]: 1: Mineu, care cuprinde zilele de post din întreg anul, 2: Triodion, cuprinde posturile de patruzeci de zile, 3: Oktoih, ceremonia religioasă din toate zilele anului, 4: Biblia, 5: Penthecostare, carte de cântări de la Paști până la Rusalii, 6: Evangheliar, 7: Apostol, 8: Liturghier, 9: Molith Felnic [Molitelnic], cartea botezului, 10: Catehism, 11: Cazanie, carte de predici, 12: Abecedar, cu litere românești și germane, 13: Îndrumător teoretic și practic pentru creșterea albinelor și a animalelor, explicată prin experiența proprie a unui ardelean [Ioan Molnar-Piuaru] – listă soluționată favorabil de Magistrat [Ibidem, p. 49].

**Dr. Constantin ITTU, cercetător științific
Profesor asociat, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu**

Tipărituri românești la Viena (I)

Tiparul transilvănean, cu centrul la Sibiu, nu constituia nimic altceva decât „o consecință firească a rolului cultural îndeplinit de acest oraș în evul mediu” [Zsigismund Jako, *Philobibliion transilvan*, București, Editura Kriterion, 1977, p. 93], cercetătorii concluzionând că o motivație în plus pentru acest aspect erau și influențele directe ale Reformei [Adriana Zaharia, *Tiparul transilvănean cu litere latine, 1525+1665*, în „Transilvania”, nr. 5-6, 2012, p. 6], fapt care va determina și va iniția ireversibil impunerea limbii române în detrimentul celei slavone.

Toate părerile sunt de acord asupra faptului că trebuie să considerăm catehismul luteran, tipărit în anul 1544, drept cea mai veche tipăritură în limba română [Sigismund Jako, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, VII, 1964, p. 98]. Chiar dacă nu avem un exemplar, există mărturii contemporane care au păstrat amintirea catehismului [Este vorba despre însemnarea din 1544 în registrul de socoteli al orașului Sibiu în legătură cu Philippus Pictor și scrisoarea lui Adalbert Wurmlach din 1546 către Johann Hess. A se vedea în acest sens și Fr. Teutsch, *Der älteste Hermannstädter Druck*, „Korespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, III, 1980, p. 15-16; Ioab Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simionescu, *BRV, 1508-1830*, București, 1903, tom I, p. 22-23], și, ceea ce ne interesează pe noi, locul și autorul acestei tipărituri.

Acest lucru a fost posibil deoarece, la Sibiu, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, funcționa o tipografie, care imprima cărți cu litere latine, în limbile latină și germană, dar și cărți slavone și românești cu caractere chirilice. Tipografia, întemeiată în 1528, de Theobaldus

Gryffius din Reutlingen, a dat primele tipărituri, și anume *Gramatica latină* a lui Thomas Gemmarius (1529) și *Tratat despre ciumă*, în limba germană, scris de medicul Sebastian Pauschner (1530), din care nu se mai păstrează nici un exemplar [Mircea Păcurariu, *Filip Moldoveanul-primul tipograf român*, în „Cărturari sibieni de altădată”, ediția întregită și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2015, p. 7].

Într-adevăr, nu se poate concepe o cercetare profundă a apariției și răspândirii primelor traduceri în limba română fără să cunoaștem dezvoltarea tiparului de la noi [L. Demeny, *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu...*, p. 22], cu înecaturile, pentru studiul nostru, prin tipografia de la Sibiu. Ulterior, în Transilvania și Banat, cartea bisericească imprimată la Viena și Buda, în versiunea lingvistică românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, urmează, în general, aceeași cale, adică a traducerilor după modele slavo-sârbe sau rusești, aparținând unor cărturari însemnați [Dan Râpa-Buicliu, *Carte românească veche...*, p. 98]. Stăpânirea habsburgică, coroborată cu acceptarea unirii religioase cu Roma, au dus în mod inevitabil la scăderea tiparului de carte românească în Transilvania, dar lipsa cărților a fost compensată fie prin aducerea de carte din Moldova și Țara Românească, fie prin tipar executat în alte centre.

Astfel, pentru secolul al XVIII-lea, în Transilvania, Biserica Ortodoxă nu avea nici o tipografie. Cărțile de slujbă ortodoxă au apărut în tipografia lui Laurențiu Kurzbök și a lui Ștefan Navacovici din Viena, în cea „crăiască” din Buda, în a lui Petru și Ioan Barth din Sibiu [Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a 3-a, Editura, Iași, 2006, p.517].

Pe lângă obișnuitele cărți bisericești și școlare, având ca substrat diferite mișcări revendicative, încep să apară și tipărituri cu un evident caracter politic, social și economic. Astfel s-a înregistrat o avalanșă de foi volante, tratând, printre altele, aspecte privind situația iobagilor răsculați, respectiv reglementări privind statutul acestora [Elena Dunăreanu și Aurelia Popa, *Carte românească sibiană (1544-1918)*, Sibiu, 1979, p.6]. Printre alte preocupări putem consemna și legiferarea școlară și planurile de învățământ din perioada 1771-1805, destinate învățământului elementar și mediu, ele au fost elaborate sub directivele administrației, cu evidentul scop de a moderniza învățământul etatist din teritoriile istorice ale Imperiului Habsburgic, în spiritul epocii și al planului ce viza consolidarea statului multinațional habsburgic. Toate au însemnat o etapă importantă a procesului de organizare a învățământului secundar din Transilvania și Banat [Dan Râpa-Buicliu, *Carte românească veche...*, p. 139]. De asemenea, pot fi amintite traduceri din litera universală, cărți de istorie, apariția primelor creații literare și științifice originale (la Sibiu apar versurile datorate lui Vasile Aaron, în anul 1806, precum și alte lucrări ale altor autori, precum Ioan Puariu Molnar, Moise Fulea, Moise Bota, Vasile Popp, I. Eliade Rădulescu), dar și manualele școlare. Acestea din urmă se înscriu în acțiunea conștientă a intelectualilor români de instruire a poporului român obligat să lupte cu arama cunoașterii pentru câștigarea drepturilor sale naționale [Elena Dunăreanu și Aurelia Popa, *Carte românească sibiană...*, p. 7].

Dr. Sebastian CÂRSTEA

SPOVEDANIA ALTFEL (V)

DINAMICA IDENTITĂȚII ADULTULUI

Familia și profesia rămân locurile comune cu perioada anterior prezentată a tinereții. Și pentru că nu poți să te scaldă de două ori în aceeași apă, ne putem întreba ce noutăți aduce această perioadă a vieții privitor la cele două subidentități, raportându-ne, bineînțeles, la metodologia de abordare deja cunoscută a Tainei Spovedaniei. Sau ne putem răspunde anumitor întrebări legate de alternativele pastorale pe care această perioadă a vieții le face posibile prin provocările transformative la care se pretează. Pentru a implementa un atare demers, se fac necesare resurse de deschidere interioară, de timp și de informație, care transformă perspectiva **magică** de abordare a Tainei Spovedaniei într-una de tip divino-uman, adică **sinergetic**. Pentru că viziunea **unilaterală** nu este nici pe departe suficientă, deși reprezintă piatra unghiulară a demersului penitențial interpersonal: Cel care lucrează e Dumnezeu, preotul și penitentul ocazionând doar lucrarea divină. A vedea lucrurile **bilateral** este corect, însă nu și complet: preotul ocazionalizează eficiența lucrativă a penitentului cu Dumnezeu. Abia **viziunea triunghiulară** asigură acel cadru de obiectivitate prin implicare și participare directă a preotului într-un proces de însoțire deopotrivă personal și responsabil.

Perioada de care ne ocupăm poate fi împărțită, scolastic vorbind, tridimensional: 35-45 ani, 45-55 ani și 55-65 ani (Ursula Șchiopu, Emil Verza, *Psihologia vârștelor – ciclurile vieții*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 255). Desigur că amprentarea particulară a personalității fiecăruia și direcția specifică de evoluție cultural-existențială, ca și nivelul relației personale pe care fiecare o poate avea cu Dumnezeu, sunt tot atâția determinanți ai dilatării/contractării subdiviziunilor.

– Între 35 și 45 ani, evoluția profesională se verticalizează și se ierarhizează, speranțele de evoluție continuă, rămânând încă în picioare. Profesia ocupă un loc central, care uneori coincide cu preocupări noi și specifice legate de spațiul familial aflat și el în plină expansiune. Necesitățile legate de intrarea și participarea copiilor la școală pot crea responsabilități parentale suplimentare. Pot apărea și alți copii, subsistemele familiale și ocupaționale fiind provocate la reajustări și restructurări adaptative. Deși menținerea și aprofundarea intimității familiale rămâne o preocupare bazală, tot acum se poate manifesta și așa-numita criză de la mijlocul vieții (*midlife crisis*). Apărat de presupuneri, interpretări și conflictualitate, pe fondul unei lipse acute de timp fizic, divorțul își ascute ghearele și pânđește în jurul căminului.

În acest context, în nici un caz ploaia de sfaturi și argumente ale priorităților nu ajută la nivel profund, transformator. Cognitiv, da. Emoțional și motivațional însă, prea puțin. Ori se știe din literatura filocalică despre om că rațiunea lui urmează poftii, emoției și motivației autentice, intrinseci. Sfaturile țin de intelect. A-i spune tânărului despre valoarea și importanța caracterului indisolubil al căsătoriei și despre rolul ierarhic al profesiei în existența lui, poate echivala doar cu efectele unei pledoarii bine argumentate. Cu alte cuvinte, s-ar putea spune că operația a fost un succes, dar pacientul a murit din altă cauză.

Însă, empatia și înțelegerea tumultului emoțional pe care tânărul îl încearcă, conform principiului de a te bucura cu cel ce se bucură și a plânge cu cel ce plânge, are un efect propriu creării disponibilității confidențiale a penitentului. Câștigă-i în primul rând inima și apoi vei putea să-i câștigi și rațiunea. Pentru că lucrul bine început e pe jumătate făcut.

Asta înseamnă să creezi o relație. O alianță. E vorba aici de arta întrebărilor, de preocupare agapică pentru semenii și, în cele din urmă, e vorba despre cea mai mare poruncă din Lege și care ar trebui să motiveze intrinsec orice relație duhovnicească.

Unul dintre marii psiho-pedagogi, Jim Scrivener, vorbește despre ceea ce ar trebui să știe un profesor despre elevul lui (Jim Scrivener, *Learning Teaching*, Macmillan Books for Teachers, p. 21). Cu puțină imaginație se poate accentua caracterul pedagogic al dialogului la Spoveda-

nie, făcând o transfuzie pedagogică în cadrul acesteia. Astfel, preotul/îndrumător îl tratează holistic pe tânărul/învățăcel și îl acceptă cu nevoile, dorințele, experiența lui, cu temerile, visele, fricile și cu supărările lui, făcând astfel posibilă asumarea responsabilității propriului demers transformățional de sine. Toate aceste lucruri sunt valabile pentru orice relație duhovnicească și terapeutică.

În altă ordine de idei, prima întrebare la scaunul Spovedaniei nu este neapărat „Ce păcate ai mai făcut?”. Nici o intervenție chirurgicală nu are loc în afara pregătirii medicului și pacientului. Printre altele medicul își pune mânușile sterilizate („umbă cu mânuși”) și pacientul este făcut să înțeleagă că pentru medic el nu este doar o boală, ci o persoană.

– Între 45 și 55 de ani, pe fondul unor transformări în contextul vieții, apar întrebări fundamentale. Familia se denuclearizează și copiii încep să plece la școală. Din acest punct de vedere, intimitatea în cuplu revine în atenție și este evaluată din perspectiva noilor valori pe care relația le are la acest nivel. Privitor la familia extinsă, apar solicitări legate de sănătatea părinților și timpul trebuie împărțit și în funcție de acest aspect. În cadrul familiei extinse pot apărea decese ale vreunui dintre părinți. Înșiși membrii cuplului pot intra pe diferite căi în legătură cu boala. Climacteriul poate fi o provocare suplimentară directă pentru femei și indirectă pentru atmosfera familială.

Profesional vorbind, persoana intră în zona autointerpelărilor. Teoretic există două posibilități: fie persoana promovează și este satisfăcută de propria evoluție profesională, fie nu se întâmplă acest lucru și se adaugă noi nemulțumiri. Cei mai ambițioși pot alege să-și sporească pregătirea participând la diferite forme de învățământ. În fața atâtor preocupări, nu întâmplător această perioadă a vieții mai este numită și „perioada sandwich”.

Spuneam că acest moment al vieții – din cauza elementelor care alcătuiesc acum mozaicul existențial – este propice întrebărilor esențiale. Cine sunt, de unde vin și încotro mă duc sunt întrebări care apar acum într-o lumină nouă. Neîmplinirile mele oare cum și când ar putea fi compensate. Multe din cele pe care până acum le-am socotit esențiale și neperisabile s-au dovedit a nu fi așa. Deși nu putem restrânge providența divină la anumite aspecte sau perioade ale vieții, totuși, pastoral vorbind apar noi oportunități. *Disponibilitatea persoanei pentru adânciri existențiale este propice reevaluărilor valorilor umane și creștine. Acum se poate pedala pe îndumnezeire ca autenticitate a umanului. Și e firesc acest lucru de vreme ce nevoia îndumnezeirii este consubstanțială firii umane la fel ca și nevoia de hrană și apă.* Vorbind despre ierarhia trebuințelor, A. Maslow consideră că indiferent că este vorba despre autorealizare

sau despre necesități existențiale bazale, lucrurile sunt la fel de semnificative din punct de vedere ontologic (Abraham Maslow, *Motivație și personalitate*, Editura Trei, București, 2007, p. 151 ș.u.). E firesc pentru om să-și caute propriul drum al împlinirii și rotunjirii potențialităților sale, la fel cum este firesc și să se preocupe de hrană sau securitate socială, care țin de ancestrala supraviețuire. *În acest punct Spovedania poate oferi cadrul pertinent pentru reevaluarea păcatului (ca exces sau ca ratare a țintei) și a rostului lui în elaborarea dinamicii devenirii. De aceea Spovedania nu trebuie să se desfășoare exclusiv pe baza monologului, făcându-se necesară și intervenția provocatoare prin întrebări diacritice ale preotului duhovnic.*

Între 55 și 65 de ani, tratamentul credinciosului la Spovedanie este unul specific și este sprijinit de modificările provenite atât în plan familial și profesional, cât și în plan personal. Multe din valorile de acum 20 – 30 de ani s-au atenuat, au dispărut sau au fost înlocuite cu altele noi. Cuplul este beneficiarul propriei intimități. Copiii au plecat fiecare la casa și treaba lui. Membrii cuplului au rămas singuri cu problemele lor legate de anumite neputințe sau/și boli. Anumite concluzii ale vieții s-au tras și acum meditația existențială câștigă în profunzime. Pensionarea reprezintă prin ea însăși un șoc care înseamnă mult în sistemul social și relațional al fiecărei persoane. Un paliativ poate veni de la nepoți. Paradoxal, timpul a rămas mai mult la dispoziția persoanei, însă, pe de altă parte, anii rămași sunt tot mai puțini. Carpe diem este tot mai mult nuanțat de dimensiunea prospectivă a vieții. „Ce va fi?” și „Cum va fi?” devin întrebări cu o anumită semnificație.

Pe acest fond existențial, întâlnirea cu preotul duhovnic se poate dovedi dacă nu fructuoasă, cel puțin plină de oportunități. Timpul și răbdarea sunt cele două rezerve din care preotul se folosește acum din plin. Iar canonul Spovedaniei este posibil să capete și alte întrebări decât cele exclusiv recuperatorii. Puțină pedagogie a canonului elimină exclusivismul magic al vindecării unilaterale. În ultimii ani, educația permanentă a primit o atenție crescută. Canonul, într-un fel, poate fi introdus în cadrul formal al acestei educații permanente și poate fi echivalat cu activitățile filantropice și de voluntariat. Exact în acest punct se întâlnește dimensiunea pedagogică a canonului cu resursele de experiență ale persoanei. Luciditatea și perspicacitatea preotului va fi cea care va favoriza, astfel, așezarea duhovnicească a penitentului în relația sa cu Dumnezeu, cât și concretizarea acestei relații în spațiul social/eclizial mai larg. Și aici se adevărește calitatea Bisericii de a favoriza pacea și coeziunea socială. Pacea interioară, pacea cu ceilalți și pacea cu Dumnezeu.

Pr. Dr. Ciprian BĂLBĂ

Dintre toate meșteșugurile prezente la Mănăstirea Neamț, „arta tipografică” (ce cuprindea gravura, legătoria, turnătoria de litere ș.a.) a străbătut veacurile, importanța ei crescând pe măsura curgerii timpului.

Tiparnița, vechea denumire a tipografiei, așezată la Mănăstirea Neamț, este menționată abia la începutul veacului al XIX-lea, mai exact în anul 1807, ea fiind opera marelui mitropolit Veniamin Costachi (1803-1808, 1823-1842), deși ideea înființării unei tiparnițe este mult mai veche.

Între cei dintâi care au dorit să întemeieze aici o tiparniță s-a numărat și Sfântul Paisie Velicicovschi în perioada în care a condus, sub stăreție comună, Neamțu și Secu (1779-1794), însă „aceasta s-a împlinit după ducerea lui din viață” [C. N. Tomescu, *Scurtă povestire despre Mănăstirea Neamț (mănăstirea Secu și schiturile Vovidenia, Sihăstria, Sihla și Icoana)* Măn. Neamț, 1942, p. 31 la Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, în „Studia Theologica Doctoralia”, V, Masterprint, Iași, 2013, p. 406]. Un prilej potrivit în realizarea acestui demers s-a ivit în anul 1800, când protoiereul Mihail Strelbițki, vizitând Mănăstirea Neamț, a făgăduit economului mănăstirii, viitor stareț, Dositei, și imediat „dărui o tipografie pentru care a lăsat și doi călugări inițiați de el în meșteșugul respectiv” [I.D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1968, p. 98 la Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 193. Același autor, arhim. Benedict Sauciu, citat mai sus, afirmă că tiparnița a fost adusă de la Dubăsari (cf. Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 407)].

Începuturile tiparului la Mănăstirea Neamț, în jurul anului 1800, au constituit o preocupare și a scriitorului moldovean Emil Nicolae. Într-un articol dedicat „Artei și tehnicii tipografice nemțeni în primele decenii ale secolului al XIX-lea”, autorul menționat afirmă că „primele știri despre organizarea tipografiei încă de la 1800” le aflăm dintr-un *Pomelnic*. Potrivit acestuia, în Lavra Neamțului exista o tiparniță în „casa de peste râul Maghernița”, tot acolo fiind instalată și o legătoria. Mențiunea de mai sus este datată 18 iulie 1800 [Emil Nicolae, *Arta și tehnica tipograficilor nemțeni în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, „Întreprinderea poligrafică Informația”, București, nr. 10/1982, p. 75]. Prin urmare, coroborând informațiile existente tragem concluzia, îmbrățișată de cei mai mulți cercetători, că tiparnița a fost oferită Mănăstirii Neamț la anul 1800, dar că instalarea și dotarea ei cu cele necesare funcționării, precum și formarea meșterilor tipografi, s-au realizat în intervalul 1800-1807, când a și fost dat la lumină primul volum din colecția *Viețile Sfinților*.

Marele istoric Nicolae Iorga, referindu-se la tiparnița de la Mănăstirea Neamț, opinează, fără a aduce dovezi, că aici a fost tipărită, în anul 1807, și o *Psaltire*.

Autorii monografiei dedicate Mănăstirii Neamț (părinții Ivan și Porcescu) afirmă, pe bună dreptate, că „părinți cunoscători ai meșteșugului tipografic au fost la Mănăstirea Neamț încă din veacul al XVIII-lea; unii au lucrat în tiparnițele eparhiale de la Rădăuți (cum a fost ierodiaconul Iosif, la Rădăuți, între anii 1736-1744), Iași, Buzău etc.” [Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești*, București, 1968, p. 98 la Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 193]. De asemenea, tot ei susțin că „se pomenește și de

Tiparnița de la Mănăstirea Neamț

Irinarh Roset că a lucrat în Mănăstirea Neamț, poate în timpul organizării tiparniței, între 1800-1807.

Cert este că tiparnița de la Mănăstirea Neamț a intrat efectiv „în producție” în anul 1807. Precizăm și faptul că în tiparnița de aici au apărut, comparativ cu cea de la Iași de exemplu, cel puțin în primii ani de funcționare, mult mai puține cărți, în schimb, din punct de vedere calitativ, ele „purtau pecetea artei adevărate”. Aceasta pentru faptul că în epoca la care ne referim „munca tipografului era considerată drept cărturărească..., iar cei care contribuiau la realizarea cărților erau considerați adevărați oameni de cultură” [Emil Nicolae, *Arta și tehnica tipograficilor nemțeni în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, p. 76].

Utilajul tipografic

În ceea ce privește utilajul tipografic propriu-zis, din aceeași lucrare monografică (*Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981) aflăm că s-a „pornit cu un teasc vechi din lemn de inimă de păr, cu o sumă de instrumente, o cantitate de literă și alte obiecte donate de Mihail Strelbițki, timp de 76 de ani (1807-1883), utilajul tipografic sporind cu noi teascuri din lemn și din fier”, astfel încât „în anul 1843 tiparnița avea trei teascuri din lemn (unul de la Mihail Strelbițki și două realizate în 1815)” [I. Ivan, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, în MMS, XXXIV (1958), nr. 3-4, p. 318 la Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 194].

Încă de la începuturile funcționării ei, activitatea tiparniței de la Neamț s-a bucurat de sprijinul stareților mănăstirii: Dositei (Dosoftei) Calmuș (1805-1808), Ioan, Silvestru (1812-1818) [Starețul Silvestru în anul 1815 s-a îngrijit de dotarea tiparniței cu încă două teascuri de lemn de păr, litere noi și alte multe obiecte tipografice (Biblioteca Mănăstirii Neamț, *Manuscrisul 190*, la Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 408)], Ilarie, Dometian, Benedict, Natanail, Timotei și în special Neonil și Dionisie Romano. Toți aceștia au avut convingerea că activitatea tipografică în sine, ca și produsul ei, tipărirea de cărți, contribuie atât la formarea intelectuală și duhovnicească a ostenitorilor, cât și a cititorilor. De aceea, lucrul la tipografie reprezenta o aleasă ascultare pe care o putea primi un viețuitor al mănăstirii.

Spre sfârșitul păstoririi marelui mitropolit Veniamin, celebra Lavră a Neamțului a fost condusă de renumitul stareț Neonil, unul dintre cei mai mari stareți pe care i-a avut Neamțu în existența ei multiseclară. Acesta a adus, în anul 1847, din străinătate, de la Viena, „o mașină cilindrică din fier, care a costat o mulțime de cheltuieli și s-a dovedit foarte lesniciosă”. Tot el a mai achiziționat, ulterior, „două teascuri din fier și unelte de tipărit cărți [I. Ivan, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, în MMS, XXXIV (1958), nr. 3-4, p. 318 la Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 194].

Un reper important, și din păcate cel mai greu din istoria tiparniței de la Neamț, îl constituie anul 1859, când, la 1 iunie, tiparnița de aici i „s-a dat lovitură de moarte”. Acum averile mănăstirilor chinoviale Neamț, Secu, Agapia, Văratec, Adam și Vorona au fost trecute în administrarea Ministerului Cultelor [Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2008, p. 98]. Odată cu luarea averilor au fost desființate atelierele mănăstirești, fiind luate și tipografiile de la Neamț și de la Mitropolie [Ibidem]. Astfel, „mașina cilindrică” adusă de starețul Neonil și cele trei teascuri au fost împachetate în lăzi și expediate la București. Pe drum, lăzile s-au răstăcit, unele ajungând la Focșani, altele la Galați, Mănăstirea Neamț pierzând astfel „un instrument de cultură românească” [Ierod. Petroniu Tănase, *Tipărirea nemțene între anii 1830-1874*, teză de licență, 1947, manuscris, p. 11 la Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 414].

În anul 1860 părinții Mănăstirii Neamț au înaintat domnitorului Alexandru Ioan Cuza un memoriu în care, la punctul 6, cer sprijinul acestuia pentru reluarea activității de tipărire la Neamț, de data aceasta însă cu litere latine în locul celor slavone. Menționăm și faptul că în intervalul 1864-1867 la Mănăstirea Neamț s-au tipărit doar „mici cărțicele” la un teasc ascuns de către părinții mănăstirii pentru a fi salvat de la secularizare [Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 414].

În anul 1873 „starețul Timotei (1860-1887) vrând să reia lucrarea tipografică, dezorganizată în perioada secularizării,

a cumpărat o presă tipografică, adică tot o mașină de tipărit de la Viena”. În paralel cu achiziționarea unei noi tipografii, starețul Timotei a adunat pe toți meșterii tipografi, 26 la număr, reușind să tipărească, în 1874, a VI-a ediție a *Ceaslovului*. Precizăm că această lucrare este „ultima tipăritură nemțeană în chirilică (subl. n.), bogat tipărită și împodobită cu gravuri de lemn” [Gh. Racoveanu, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamțului*, București, 1940, p. 15-16 la Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 415].

Un alt moment important din istoria tiparniței de la Mănăstirea Neamț s-a petrecut în anul 1883. În acest an, tiparnița cu litera chirilică, care funcționase aproape opt decenii, dând la lumină cărți de mare valoare, și-a încetat existența. Și aceasta din cel puțin două cauze: apariția mașinilor tipografice cu mare randament în producție, precum și înlocuirea literelor chirilice cu litere latine. Pentru ca activitatea tipografică să poată continua, se impunea cu necesitate cumpărarea unei tiparnițe care să corespundă celor două exigențe (performanța și limba latină).

În acest sens, în anul 1891, Mănăstirea Neamț a intervenit la Ministerul Cultelor pentru a-i aproba ca suma de 11.500 lei, rezultată din vânzarea vitelor, să fie utilizată „pentru dezvoltarea tipografiei și legătoria de cărți” [Arhiva Mănăstirii Neamț, *Registrul hârtiilor ieșite pe anii 1883-1900*, 6 mai 1891, nr. 71, 72, la Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 197]. Din păcate, în ciuda eforturilor depuse, și din cauza Primului Război Mondial, până în anul 1922 încercările conducerii mănăstirii de a se dota cu o nouă tiparniță au rămas fără rezultat. Abia în anul amintit (1922), a fost achiziționată, de către Mănăstirea Neamț, în timpul stăreției părintelui Daniil Ciubotaru, o nouă tipografie cu litere latine. Ea a fost cumpărată de la Societatea „Luceafărul” din Chișinău. Costurile achiziției (tipografia, demontatul, transportul, montatul, amenajarea clădirii, hârtia și cerneala) s-au ridicat la suma de aproximativ 800.000 lei, dintre care peste 700.000 lei din fondurile proprii ale mănăstirii. Aceasta a funcționat aproape trei decenii, răstimp în care au fost date la lumină aproximativ 200 de titluri în mii de exemplare, mare parte dintre ele purtând semnătura episcopului, ulterior mitropolitului, Nicodim Munteanu, ajuns, în 1939, al doilea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

La utilajul tipografic amintit s-a adăugat, mai târziu, în 1940, o mașină comandată în Germania (marca Planeta-Rapid-Illustrations-Buchdruck-Scherellaüfermod N.A.2), în valoare de 1.300.000 lei, donată ulterior Tipografiei Cărților Bisericești de la Patriarhie [Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 417].

După scurta perioadă de tranziție (1949-1951), în care tipografia Neamțului a „devenit atelier practic pentru elevii Seminarului monahal”, începând cu anul 1952 ea a trecut sub directă conducere și folosință a Centrului Mitropolitan Iași.

Menționăm și faptul că în vremurile de început ale perioadei comuniste, în special în anii aplicării prevederilor Decretului 410/1959, când au fost scoși din mănăstiri nenumărați viețuitori, tipografia de la Neamț a devenit un adăpost sigur pentru unii dintre cei excluși din monahism (cum a fost, de pildă, părintele Petroniu Bulbucan ș.a.).

Aici au fost tipărite revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, calendarele de perete (creștin ortodoxe) în mai multe (trei) culori, dar și cărți de învățătură creștin-ortodoxă, *Catehismul*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, mai multe monografii (*Biserica Sfinții Trei Ierarhi*, *Catedrala mitropolitană din Iași*, *Mănăstirea Cetățuia* ș.a.) [Diac. Ioan Ivan și pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, pp. 197-198]. Precizăm și faptul că lucrările tipărite la Mănăstirea Neamț au fost în cele patru tipuri uzuale (1, 4, 8 și 16), „păstrându-se tradiția în funcție de titlu și de destinația cărților”. O singură carte a fost imprimată în format 16 (*Carte pentru pravilă*, 1823), în majoritatea cazurilor tipărindu-se în formatele 1 și 4 [Emil Nicolae, *Arta și tehnica tipograficilor nemțeni în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, p. 78].

Tiparnița de la Mănăstirea Neamț a funcționat, dând la iveală nenumărate și valoroase lucrări, cu întreruperile amintite, până în anul 2013. Astfel putem afirma că „în nici o altă mănăstire românească tiparnița nu a avut o viață mai lungă și bogată ca la Neamț” [Gabriel Cocora, *Tipar și cărturari*, ed. Litera, București, 1997, p. 119 la Drd. Arhim. Benedict Sauciu, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, p. 419].

Pr. prof. dr. Ion VICOVAN

ÎNCEPUTURILE TIPARULUI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ: activitatea tipografică de la Târgoviște (secolul al XVI-lea) (VII)

Din punct de vedere ornamental, regăsim două frontispicii, unul mai simplu, la începutul prefeței, reproduș și la începutul *Pravilei Sfinților Apostoli*, și altul la începutul textului, cuprinzând stema Țării Românești. Primul este alcătuit din două benzi suprapuse, și anume un motiv geometric care susține o bandă decorată cu un frunziș bogat de semipalmete din care se desprind două lebede cu capul în jos. Al doilea frontispiciu este alcătuit tot dintr-un motiv geometric, cu patru cercuri dispuse simetric. În mijloc, într-o cunună de laur, este reprezentată stema Țării Românești: vulturul cu aripile deschise, cu capul orientat spre dreapta și crucea în cioc, de o parte și de alta având soarele și luna. Această imagine heraldică este înconjurată de inscripția: „În Hristos Domnul binecredinciosul și de Dumnezeu păzitul, singur stăpânitor al Țării Românești Io Petru Voevod și Domn.”

Cei doi meșteri sârbi au pregătit și ucenici români. Doi dintre ei, Oprea și Petru, l-au ajutat pe Dimitrie Liubavici la tipărirea altei cărți, *Praxiu (Apostolul)*, tot în limba slavă. Imprimarea s-a desfășurat, așa cum reiese din prefață, la Târgoviște, între 18 august 1546 și 18 martie 1547.

Limba este slavona de redacție medio-bulgară. Cuprinsul respectă ordinea canonică a cărților din Noul Testament: Faptele Apostolilor, Epistolele sobornicești și Epistolele Pauline. Remarcăm că fiecare dintre cele 22 de cărți are scurte introduceri despre textul în cauză, adică date isagogice. Indicațiile pentru citirea pericopelor în zilele liturgice sunt la sfârșit [Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii ortodoxe Române*, vol și ed. cit., p. 471].

Această carte s-a tipărit în două ediții, una pentru Țara Românească, la porunca lui Mircea Ciobanul, și alta pentru Moldova, la porunca lui Iliș al II-lea Rareș. Este prima comandă tipografică din Moldova pentru Țara Românească. Cărțile din cele două tiraje nu diferă decât prin dedicații și prin reproducerea stemei. În epilog, descoperim numele tipografilor: „Așa și eu păcătosul și mai micul dintre oameni Dimitrie logofăt, nepotul lui Bojidar, văzând împușinarea sfințelor și dumnezeieștilor cărți, am muncit pe cât am putut, ..., am scris și am sfârșit aceste de suflet folositoare cărți...” și „am muncit cu uceniciei mei, Oprea și Petre.”

Din această carte s-a păstrat la noi doar un exemplar, incomplet, descoperit la Sibiel în județul Sibiu [Ion N. BEMBEA și Nicolae N. BEMBEA, „Apostolul tipărit în 1547 la Târgoviște...”, în *rev. cit.*, pp. 514-515]. Era o lucrare de format mic, în 4°, care, se pare, a avut 268 de foi, grupate în 38 de caiete, cu câte 22 de rânduri pe pagină, uneori 23.

La începutul cărții, în tirajul pentru Moldova, observăm stema țării, bourul desenat cu negru pe fond alb, într-un cartuș plasat în centrul unui frontispiciu pătrat alcătuit dintr-un entrelac de vrejuri stilizate [*Ibidem*, facsimilul 1]. Frontispiciul ediției pentru Țara Românească este identic, doar că în centru este vulturul cu crucea în cioc, așezat într-o cunună, iar de jur împrejur inscripția: „În Hristos Domnul binecredinciosul și de Dumnezeu păzitul singur stăpânitor al Țării Românești Io Mircea Voevod și Domn.”

Literele *Apostolului* sunt identice cu cele din *Molitvelnicul* din 1547, estetica grafică reieșind din simplitatea, claritatea și vigoarea lor. Ornamentația este simplă, fiind alcătuită din două frontispicii, inițiale și litere de titlu [*Ibidem*, p. 527].

Hârtia este destul de groasă și de proveniență venețiană. S-au folosit cinci tipuri de hârtie, așa cum indică filigranele [*Ibidem*, p. 530]. Legătura a fost executată din piele întinsă pe scoarțe de lemn, după tehnica epocii. A fost tipărit într-un

tiraj de 300 de exemplare și s-a răspândit la toate popoarele ortodoxe ce foloseau slavona în cult [*Ibidem*, p. 535].

Potrivit unor cercetări efectuate de L. Demény în bibliotecile din fosta Uniune Sovietică, în tiparnița lui Dimitrie Liubavici s-au mai tipărit un *Minei* slavon, probabil în 1546, descoperit în Biblioteca „Saltăcov – Scedrin” din Sankt Petersburg. Poate fi vorba de un *Minei* prescurtat sau *Antologhion* [Mircea PĂCURARIU, „Tipar slavon pentru români”, în *vol. cit.*, p. 67] carte de slujbă foarte căutată, din motive practice, atât în bisericile de mir, cât și în cele mănăstirești. Aceleași documentări au pus în lumină tipărirea unui *Tetraevanghel*, probabil între anii 1546-1551, tot

epilogurile cărților acestuia nu îl menționează [Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe Române*, vol și ed. cit., p. 477].

Începutul activității de tipograf a lui Coresi este consemnat de epilogul *Octoihului Mic* tipărit la Brașov (1556-1557) în limba slavă, de unde rezultă că era un colaborator al logofătului Oprea, unul dintre ucenicii formați în atelierul lui Dimitrie Liubavici [Dan Simonescu, Gh. Buluță, Victor Petrescu, *Târgoviște – vechi centru tipografic românesc*, p. 45].

Întors la Târgoviște, se pare că întemeiază un nou atelier tipografic, probabil folosind matrițele de la Dimitrie Liubavici. Acolo a imprimat un *Triod-Penticostar* slavon, în anii 1557-1558, ajutat de zece ucenici. Așa cum reiese din epilog, cartea fusese comandată de către Pătrașcu cel Bun și s-a terminat de imprimat în a doua domnie al lui Mircea Ciobanul [Cf. *BRV*, tom. I, p. 25-27 și 513].

Această lucrare, din punct de vedere tehnic și artistic, poate fi considerată drept opera prin care meșterul tipograf Coresi își atestă întreaga pricepere și valoare.

Cartea are un format in-folio, fiind împodobită cu 12 xilografuri ce acoperă câte o pagină întreagă, cu nimic inferioare, din punct de vedere tehnic și artistic, realizărilor similare din cărțile occidentale ale epocii. Acestea reprezintă scene descrise în Noul Testament din viața și activitatea Mântuitorului Hristos, prin urmare avem de-a face cu un ciclu de gravuri, la fel ca în cărțile germane sau olandeze [Temele ilustrate prin xilografuri sunt: Duminica Floriilor,

Patimile / Răstignirea Domnului, Punerea în mormânt, Învierea, Adevărarea lui Toma, Arătarea către Maria Magdalena, Înălțarea Domnului, Pogorârea Sfântului Duh, Vindecarea slăbănogului, Hristos în templu între învățătorii de Lege, Hristos și samaritanca și Vindecarea orbului].

O deosebită impresie lasă aspectul literelor și al ornamentației. Frontispiciile și inițialele ornate sunt aceleași ca în *Octoihului Mic* (1556-1557), prin urmare clișeele executate la Brașov au fost aduse la Târgoviște și folosite la imprimarea *Triodului-Penticostar* [L. DEMÉNY, Lidia A. DEMÉNY, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, Ed. Kriterion, București, 1986, p. 90]. Și această lucrare continuă tradiția artistică a cărților bisericești formată prin Gavriil Uric și ieromonahul Macarie, cu frontispicii florale stilizate, cu vignete la care se adaugă și ornamentații lineare sau ancadrame ale întregii pagini. Cu această tipăritură de referință pentru istoria tiparului românesc se încheie activitatea diaconului Coresi în Țara Românească, urmând a se stabili definitiv la Brașov. La Târgoviște, activitatea tipografică avea să se reia în secolul următor, în timpul domniei lui Matei Basarab.

Am prezentat în aceste rânduri începuturile tiparului românesc prin cărțile bisericești de limbă slavă și activitatea primilor noștri tipografi. Munca lor reprezintă un adevărat salt în cultura românească, prin care începe o nouă epocă. De acum începe să se apropie cartea de cititor. Deși tipărite în limba slavonă, aceste lucrări au întemeiat o tradiție a cărții bisericești, au sprijinit dezvoltarea sentimentului de unitate a românilor de pretutindeni, precum și pe cel de unitate bisericească ortodoxă a creștinilor din Balcani ce foloseau limba slavă în Biserică.

Pr. Lect. Univ. Dr. Radu TASCOVICI,
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfânta Muceniță
Filoteia”, Universitatea din Pitești

o comandă pentru Iliș al II-lea al Moldovei [L. DEMÉNY, „Călătorie de studii în U.R.S.S.”, în: *Studii Revistă de istorie*, XIX, 1966, nr 2, p. 371].

Ca o privire generală asupra activității lui Dimitrie Liubavici, vom observa că meșterul tipograf n-a reluat editarea tipăriturilor macariene, cu excepția *Tetraevanghelului*, ci a completat seria cărților necesare în biserică. Contribuția sa la dezvoltarea artei tipografice românești este importantă, având în vedere că editează, pentru prima dată, cărți comandate din Moldova, ceea ce a contribuit la întărirea conștiinței unității naționale românești; notăm și că atelierul său tipografic este o întreprindere privată, prima de acest fel [Prezentarea cărților lui Dimitrie Liubavici la Ioan BIANU și Nerva HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom I, 1508-1716, București, 1903 și tom IV (Dan SIMONESCU), *Adăugiri și îndreptări*, București 1944, p. 167].

La Târgoviște, firul tipăririi cărților continuă cu activitatea diaconului Coresi.

S-a scris mult despre lucrările și activitatea sa, dar biografia coresiană încă nu este într-un totu clară. Astfel, datorită numelui care „sună așa de exotic în onomastica românească” [Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 95], s-au susținut fie originea grecească, fie cea românească a acestuia, propunându-se diferite genealogii ale familiei diaconului cărturar și tipograf [Stoica NICOLAESCU, „Diaconul Coresi și familia sa”, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, X, 1909, pp. 265-291; Petre ȘTEFAN, „Tipograful Coresi, logofăt pământean”, în *Limbă și Literatură*, XVIII, 1968, pp. 13-25; Nicolae IORGA, *Histoire des roumains*, vol. V, București, 1940, p. 154; Nerva HODOȘ, „Un fragment din Molitvelnicul diaconului Coresi (1564)”, în *vol. Prinsoș lui D. A. Sturdza la împlinirea celor 70 de ani*, București, 1903, pp. 235-276; Mihai Gabriel POPESCU, „Este diaconul Coresi dâmbovițean?”, în *Valahica. Studii și cercetări de istoria culturii*, 1978-1979, nr. 10-11, pp. 13-18]. Este acceptat că era originar din Târgoviște, sau din împrejurimi, și că a învățat meșteșugul tiparului în atelierul lui Dimitrie Liubavici, deși

• TELEGRAFUL EVENIMENT •

Istoria tiparului bisericesc sintetizată într-un volum apărut la Sibiu

În contextul anului comemorativ al Sf. Ierarh Antim Ivireanul și al marilor tipografi bisericești, **Părintele Academician Mircea Păcurariu** ne prezintă o importantă monografie închinată tiparului românesc, vechi de peste cinci secole. Monografia aceasta este atât necesară, cât și valoroasă, cum numai autorul o putea face și cum deja ne-a obișnuit de atâta vreme.

Fiecare dintre noi își amintește cu plăcere de orele de Limba română din liceu sau din seminar, în care am învățat despre marii tipografi din trecutul culturii românești: *ieromonahul Macarie, diaconul Coresi, ieromonahul Antim Ivireanul*, devenit mitropolit și martir al românilor. De asemenea, noi, cei care am făcut studii teologice, ne amintim de orele de *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, care ne puneau în fața ochilor figuri de mari tipografi, dar mai ales figuri de străluciți ierarhi-cărturari, ca: *Varlaam, Dosoftei, Simion Ștefan*, ori aceiași *Antim Ivireanul, Veniamin Costachi, Grigorie Dascălușul și Andrei Șaguna*, care, prin lucrările pe care le-au redactat, au contribuit și la progresul tiparului românesc din perioada medievală sau modernă.

Dintre toate țările ortodoxe, Țara Românească a fost prima care a tipărit una dintre cele mai importante cărți ortodoxe de cult, *Liturghierul*, în 1508, prin *călugărul Macarie*, cu sprijinul unor voievozi români. Mănăstirile ortodoxe cu precădere au fost dintotdeauna focare de cultură. Călugării au fost nu doar cei care au impulsivat și au susținut viața duhovnicească a poporului, dar și cei care au răspândit cultura și arta în neamul lor. Spiritualitatea și cultura sunt două componente inseparabile în istoria Răsăritului Ortodox. *Manuscrisele liturgice* au fost cele care au contribuit mult la păstrarea unității Ortodoxiei, având o dublă importanță, atât pentru viața duhovnicească a Bisericii, cât și pentru cultura națională. Domnitorii Țărilor Române au dorit să cultive aceste două componente esențiale ale Ortodoxiei, cea culturală și cea culturală. În mediul eclesial muntenească și cel moldav, a apărut la sfârșitul secolului al XV-lea un tip românesc de carte liturgică manuscrisă, iar voievozii vremii au vrut să-i dea o formă definitivă prin dezvoltarea tiparului.

În Transilvania situația a fost ceva mai dificilă și de aceea în marile centre ale vieții socio-economice, culturale și bisericești, tipăriturile pentru nevoile Bisericii Ortodoxe s-au realizat în tipografiile săsești sau ungurești. Desigur, o activitate susținută va fi cea a *Diaconului Coresi*, la Brașov, și, ulterior, cea a *Sfântului Ierarh Andrei Șaguna*, la Sibiu. Cartea românească apărută la Sibiu, după 1830 și până la Unirea din 1918, numără peste 1500 de titluri (unele în ediții repetate), în marea lor majoritate lucrări de autori români transilvăneni. După 1830, cartea religioasă a făcut treptat loc cărții laice. Dezvoltarea a numeroase ramuri de științe a dus firesc și la tipărirea unor manuale, tratate și studii, care să oglindească evoluția acestora.

După Marea Unire din 1918, cartea românească tipărită la Sibiu s-a încadrat în contextul firesc al vieții politice, economice, sociale și culturale a întregii țări.

Dacă la Sibiu și la Blaj, sediul celor două mitropolii, organizarea tipografiilor naționale s-a făcut de către Biserica, la fel se va întâmpla și în alte centre bisericești,

precum *Gherla* (1868), *Lugoj*, *Arad* (1879?) și *Caransebeș* (1882?); doar *Oradea*, singurul oraș de reședință a doi vlădici români, n-a reușit să-și înfiripeze o tipografie națională.

Lucrarea *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, semnată de **Părintele Academician Mircea Păcurariu**, ne readuce în atenție figurile acestor *mari ierarhi cărturari*, cu prezentarea detaliată a activității lor culturale, pusă în serviciul Bisericii și al neamului nostru. În afară de aceste lucruri, sunt amintiți și *smeriți meșteri tipografi*, pe nedrept uitați, dar care și-au făcut din plin datoria față de cultura românească, lucrând cu conștiinciozitate, cu dăruire, în totală smerenie, punând la îndemâna cititorilor cărți frumoase tipărite, împodobite cu gravuri și frontispicii minuțios lucrate de acei meșteri și de ucenicii lor. Cartea de față se dorește a fi un binemeritat omagiu adus tuturor celor care au slujit tiparul românesc timp de peste cinci secole.

Ne exprimăm bucuria că a fost pusă în lumină și *activitatea Tipografiei Șaguniene*, ctitoria marelui nostru ocrotitor, *Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*. Tiparnița ctitorită de Sfântul Ierarh Andrei Șaguna a continuat, a sistematizat și a dezvoltat activitatea culturală ortodoxă română care începuse în sânul Bisericii noastre transilvănene cu sute de ani înainte de înființarea ei. Se știe că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost tipărite cărți de cult ortodoxe românești la *Brașov, Sebeș și Alba Iulia* de către osârduitorul diacon Coresi și învățăceii săi. Pentru împlinirea scopului său înalt, emanciparea spirituală, culturală și socială a națiunii române transilvănene, Sfântul Andrei, ctitorul Mitropoliei Ardealului, a trebuit să se folosească de toate mijloacele moderne de creare și răspândire a culturii. El a fost cel care a conceput și a pus în aplicare un plan vast de înviore a vieții religioase și de ridicare a nivelului cultural și economic al românilor transilvăneni.

Unul din instrumentele principale prin care a conceput Sfântul Andrei Șaguna reformele de ridicare a vieții românești era *cartea*, iar instituțiile care erau destinate să o realizeze erau *Biserica și școala*. Cărțile erau însă rare, scumpe, iar credincioșii români lipsiți de posibilități materiale. O tipografie care să lucreze sub conducerea Bisericii, tipărind cărți ieftine și în mod îndestulător, a fost un factor foarte important pentru realizarea acestui scop.

Sibiul, care va deveni un centru cultural și politic pentru români, nu avea nicio tipografie românească la sosirea ca ierarh în Ardeal a Sfântului Andrei. Cărțile de cult, ca și alte ajutoare în odăjdii și bani, s-au trimis bisericilor românești din Ardeal, de peste munți, în mai multe rânduri, de la *starețul Mănăstirii Neamț* sau de la *frații Hurmuzachi* (și de la mulți alții). Iată cum cartea tipărită a ajutat concret la păstrarea coeziunii de limbă și credință între românii ortodocși pe ambele părți ale Carpaților.

Binecuvântăm apariția acestei lucrări și mulțumim autorului pentru această contribuție la cunoașterea tiparului bisericesc la români, precum și tuturor ostenitorilor de azi ai tipografiei noastre, care se străduiesc să fie la înălțimea cerințelor Bisericii și ale cititorilor noștri.

Mitropolitul Laurențiu

COLEGIUL DE REDACȚIE

Senior-editori: Pr. Academician Mircea Păcurariu; Pr. Prof. Dr. Dumitru Abrudan. **Secretar de redacție:** Dr. Emanuel Tăvală. **Membri:** Pr. Conf. Dr. Constantin Necula, Conf. Dr. Lucian Grozea, Diac. Dr. Ștefan L. Toma, Pr. Dr. Cristian Muntean, Pr. Dr. Vasile Gafton. **Responsabil ediție online:** Dr. Dragoș Boicu.

ISSN 1223-8392

Pr. Acad. Mircea Păcurariu

TIPARUL

IN
BISERICA
ORTODOXĂ
ROMÂNĂ

Editura Andreiana,
Sibiu 2016

„Am pus în lumină, peste tot, rolul domnitorilor și al marilor ierarhi cărturari în sprijinirea tiparului românesc, dar am consemnat și numele meșterilor tipografi, acolo unde erau trecute în foile de titlu ale cărților tipărite de ei. Se înțelege că numele celor mai mulți au rămas necunoscute, ale celor care lucrau „în anonim”, ca zețari, ca drugari, ca mașiniști, ca ucenici în tipografiile noastre bisericești. Îi pomenim cu recunoștință pe toți, în acest an, ca pe unii care au contribuit, prin munca lor, la cunoașterea culturii noastre bisericești. Am adăugat o sută de ilustrații, de la începuturile tiparului și până în zilele noastre, pentru a se înțelege și mai bine evoluția lui pe pământ românesc.”

REDACTOR-ȘEF:

Î.P.S. Dr. LAURENȚIU STREZA

BIBLIOTECA „ASTRA”
SIBIU

ARTICOLELE ȘI CORESPONDENȚA se primesc pe adresa: Redacția „Telegraful Român”, 550179 – Sibiu, str. Mitropoliei, nr. 35; e-mail: telegrafulroman@yahoo.com. Articolele nepublicate nu se înapoiază.

ABONAMENTUL pentru anul 2016 este de 48 lei; cod IBAN RO34 RNCB 0227 0360 5879 0001. BCR Sibiu, str. Emil Cioran, nr. 1. Cod fiscal 44 79 403.

Tiparul executat la *Tipografia Șaguniana* – Sibiu